

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Židovská obec v Kolíně

**Židovští obyvatelé v soupisových pramenech 16.-18.
století.**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vypracovala: **Zuzana Věchetová**

Vedoucí bakalářské práce: PhD. Ivana Ebelová, CSc.

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Srpen 2006

Poděkování patří pracovním badatelny 1. oddělení NA a Knihovny Židovského muzea v Praze za vstřícnost a pomoc, paní PhD. Ivaně Ebelové, CSc. za trpělivost, vedení a korekturu, panu Jaroslavovi Pejšovi ze SOkA Kolín za množství podnětů, zprostředkovaný materiál i poznámky a velkou ochotu a paní Hermíně Domácí, která moji touhu poznat historii Židů z Kolína vlastně podnítila.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, za použití uvedených pramenů a literatury.

Datum: 4. 9. 2006 v Praze

Lubana Velebova

OBSAH

ÚVOD	5
I – LITERATURA	7
II – PRAMENY	13
Národní archiv v Praze	13
Okresní archiv v Kolíně	16
Archiv Židovského muzea	17
III - DĚJINY ŽIDOVSKÉ OBCE V KOLÍNĚ DO ZAČÁTKU 19. STOLETÍ	18
Počátky a vznik židovské obce v Kolíně	18
Události v 17. století	22
<i>Chevra kadíša a Kolín, „hnízdo židovské“</i>	23
<i>Třicetiletá válka - Konárovičská smlouva</i>	24
<i>Správa kolínské židovské obce</i>	26
<i>Rabíni</i>	28
Změny v 18. století	28
<i>Řemesla, živnosti a počátky podnikání</i>	29
<i>Židovská obecní správa a rabíni</i>	31
<i>Požáry</i>	33
<i>Synagoga, škola a židovské domy</i>	34
<i>Hřbitov</i>	35
<i>Židovská populace</i>	36
Souhrn událostí	37
IV – SOUPISY	38
Exkurz – židovské daně	38
Soupisy lokálních úřadů	39
<i>1596 – nejstarší soupis Židů</i>	39
Soupisy obyvatel	40
<i>1651 – Soupis poddaných podle víry</i>	40
<i>1702 – seznam konzumentů soli (výsledné součty pro panství)</i>	41
Soupisy centrálních úřadů – Katastry	42
<i>1654 – Berní rula</i>	42
<i>1748 – Tereziánský katastr</i>	43
<i>1789 – Josefský katastr</i>	43
Soupisy židovských obyvatel v 18. století	43
<i>1724 – První centrální soupis Židů</i>	44
<i>1783 – soupis, edice</i>	44
<i>1793 – soupis, edice</i>	45
<i>1799,1811 – souhrnné soupisy</i>	45
Prameny hromadné povahy – Matriky	46
V – SPECIFIKACE SOUPISOVÝCH PRAMENŮ	48
<i>Struktura formuláře 1596</i>	48
<i>Struktura formuláře 1651</i>	48
<i>Struktura formuláře 1724</i>	48
<i>Struktura formuláře 1783</i>	49
<i>Struktura formuláře 1793</i>	49
<i>Souhrnné soupisy</i>	49
<i>1799</i>	49
<i>1811</i>	49
<i>Tabulka č. 6 – celková statistika populace</i>	50
ZÁVĚR	51

LITERATURA A PRAMENY	54
PŘÍLOHY	58
Textová příloha	59
Obrazová příloha	70

ÚVOD

Předkládaná bakalářská práce se zabývá rozborem pramenů, které dokumentují vývoj židovské obce v Kolíně. Je všeobecně známo, že zdejší židovská obec patřila svého času k těm největším v českých zemích. Došlo k tomu po vyhnání Židů¹ z Plzně roku 1504, kdy se stala druhou nejlidnatější po Praze. Protože archivních dokumentů o židovském Kolíně je zachováno velké množství v různých fondech, zvolila jsem užší časový úsek, vymezený souhrnnými soupisovými dokumenty. Práce je doplněna o historii kolínských Židů od počátků, doloženou nejen v městských knihách.

Problematika Židů mě zajímá již delší dobu, v podstatě mě k ní přivedlo více podnětů. Jsou to mé příbuzenské vztahy, dále setkání s potomky známé židovské podnikatelské rodiny z Kolína, kteří stále cítí určité spojení s minulostí, a to i díky filantropii a noblese svých předků. Pocházím také z Kolína a kouzlo ghetta na mě mělo vždy silný účinek. Je to „jen“ pár ulic, důstojná a nádherně opravená synagoga a dva hřbitovy, z nichž ten starší a větší je vskutku starobylý. Stačí jen pár kroků z centra města a dýchne na vás duch staletí. Spojení architektury a dějin ve mně vyústilo touhou poznat lidi, kteří, ač opovrhováni společností, dokázali vytvořit tak působivé prostředí. Co to bylo za společnost, která svou víru promítala do života ještě důsledněji než křesťané? Právě spletité pátrání po dokumentech o jejich osudech, mě dovedlo ke specifické oblasti, kterou tvoří soupisy. Za nimi stojí konkrétní jména otců rodin, jejich obživa, rodinné i majetkové vztahy. Tyto dokumenty mají především hodnotu pro rekonstrukci židovských rodin, ale je možno je i sumarizovat, sledovat vývoj populace a struktury rodin. Dále jsou zachovány žádosti židovské obce na konšely a českou komoru, která měla být jejich ochráncem. Jaké byly vztahy mezi židovskou obcí a ostatními, křesťanskými obyvateli města? Vedla mě snaha poznat život dnes již v podstatě zaniklé společenské skupiny, zmapovat její struktury, její působení v rámci většinové společnosti. Židé museli být zmítáni nejistotou, touhou po uznání svých hodnot, dosažených cílů. Jak chtěli dosáhnout uznání? Bylo jim umožněno prosadit se v době před emancipací v 19. století? Zapojovali se nebo separovali od zbytku města? K těmto otázkám bych chtěla shromáždit podklady v archivním materiálu, který skrývají české archivy.

Úvod práce tvoří zhodnocení dosavadních vědeckých prací, které se dotýkají judaik, dějin Kolína a regionu, židovského obyvatelstva a soupisových pramenů. Dále jsem se věnovala pramenům, mimo jiné i těm, které jsou částečně již k dispozici v edicích. To se týká

¹ Držím se úzu psát velké „Ž“, pokud myslím skupinu mezi národy, definovanou etnickou, jazykovou a náboženskou odlišností, v tomto případě od Čechů.

hlavně nejstarších židovských knih a některých soupisů. Nejrozsáhlejší část textu tvoří rekonstrukce dějin židovské obce v Kolíně převážně ze starších prací jiných autorů, kteří ještě mohli pracovat přímo s archivem židovské obce, její interakce s městskou správou a struktura židovské samosprávy. Zajímavý je též vývoj populace a živností. Byl ale kontinuální i přes různá vyhnání? Další kapitola je komparací dokumentů, které dokládají právě populační vývoj Židů v Kolíně. Tyto prameny nám poskytují velké množství údajů, které je třeba utřídit. To jsem učinila prostřednictvím porovnání rubrik v poslední kapitole a následujících tabulek, které tvoří přílohu. První tabulka je souhrnným přehledem představených obce a samosprávy, další pak slouží k porovnání vývoje živností a populace Židů v Kolíně. Součástí práce je také fotografická příloha dokumentující stavební vývoj obce, nejstarším dokumentem je náčrt synagogy z 17. století. Dalším dochovaným je až indikační skica, to je plán města z první poloviny 19. století. Unikátní fotografie se dochovaly již z konce 19. století, z dvacátých a třicátých let 20. století, které je doplněna fotografiemi ze současnosti.

I – LITERATURA

Kolínská židovská obec se v minulosti stávala terčem zájmu řady badatelů, neboť její velikost a význam umožňuje náhledy z různých úhlů zájmu. Obecně je možno konstatovat, že lze najít poměrně velké množství literatury, která se podrobně zabývá či jen dotýká kolínské židovské obce. Vzhledem k její význačnosti by si přesto zasloužila větší pozornost. Literaturu lze rozdělit do čtyř skupin: syntézy o historii Židů v Čechách, monografie k dějinám města, speciální studie diplomatického materiálu a studie o životě v židovské obci v Kolíně.

Kolínská židovská obec je zmiňována alespoň okrajově v téměř každé obecnější práci o Židech v českých zemích. Omezím se proto na ty, které se jí zabývají konkrétněji. Za základní syntézu v současné době lze bezpochyby považovat práci Tomáše Pěkného „Historie Židů v Čechách a na Moravě“.² K dispozici je už její druhé vydání, kde autor věnuje vývoji 25 největších židovských obcí poměrně rozsáhlou pasáž. Pro základní orientaci ve vývoji židovské populace je pro historika tato práce nepostradatelná.

Další jsou syntézy, které se soustřeďují na užší časový záběr a o to jsou podrobnější. Jedná se zejména o starší práci Ruth Kestenberg-Gladstein „Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern. Erster Teil, Der Zeitalter der Aufklärung 1780-1830“³ a soubor studií o Židech do 19. století vydaný editory Rudolfem Wlaschkem a Ferdinandem Seibtem „Die Juden in den böhmischen Ländern“.⁴ Zde se však projevují jisté mezery v českých knihovnách, neboť tento základní sborník je u nás prakticky nedostupný, ač vyšel již v roce 1983. Měla příležitost se s ním seznámit v Německu, bohužel už se mi ho znovu nepodařilo sehnat, a proto na něj odkazuji pouze co se týče tabulek v příloze. Renomovaní autoři jej často citují. Editoři pokračovali ve vydání dalšího souboru studií pro 19. a 20. století.⁵

K dějinám samotného města Kolína vyšla dosud pouze jedna práce (a to před 120 lety!), dvoudílné „Dějiny královského města Kolína nad Labem“ profesora Josefa Vávry.⁶ Ta podává první souhrnné zpracování vývoje města Kolína, od pravěku do své současnosti, včetně geografického, historického a hospodářského popisu, ve stručném kontextu českých dějin. Nedílnou součástí dějin města jsou i osudy jeho židovského obyvatelstva. Vávra se zabývá v nejstarší době hlavně majetkovými vztahy Židů, které studoval ze zápisů radního

² Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 1996, 2001.

³ Ruth KESTENBERG-GLADSTEIN, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern. Erster Teil. Zeitalter der Erklärung 1780-1830*. Tübingen 1969.

⁴ Ferdinand SEIBT, R.K. WLASCHEK (ed.), *Die Juden in den böhmischen Ländern*. München - Wien 1983.

⁵ Titíž, *Die Juden in den böhmischen Ländern*. München 1990.

⁶ Josef VÁVRA, *Dějiny královského města Kolína nad Labem. I. a II. díl*. Kolín 1886, 21888.

manuálu,⁷ kde je nejstarší židvský zápis datován 1376. Nejvíce se věnuje situaci zdejší židovské komunity během třicetileté války. Před jejím plánovaným vyhnáním za vlády Marie Terezie byly na žádost židovských starších provedeny odhady ocenění židovských domů, které uvádí v úplnosti. Dále se věnuje hospodářskému rozmachu kolínských Židů v 19. století. Kromě toho rozebírá topografii židovské ulice a správní poměry v ní vládoucí. Vávra vycházel především z městských knih a kopiářů, listin a poznámek svých starších předchůdců v historickém bádání na Kolínsku. Později práci využil pro sborník Hugo Golda⁸ kolínský rabín Richard Feder, který se odkazuje na její starší vydání z roku 1886. Práce má spíše popularizačně-vzdělávací charakter, chybí v ní poznámkový aparát a odkazy, citované prameny jsou pouze souhrnně uvedeny v úvodu.

Přímo židovskou obcí se ponejprv zabývá známý kolínský, později moravský a vrchní zemský rabín Richard Feder, a to v řadě drobnějších článků, z nichž nejrozsáhlejší a v podstatě shrnující jsou „Dějiny Židů v Kolíně“⁹ ve zmíněném Goldově sborníku¹⁰. Feder svůj příspěvek do známého sborníku o židovských náboženských obcích v Čechách a na Moravě vypracoval především na základě zmíněné Vávrovy práce a s využitím registové práce Bondyho a Dvorského¹¹ Vávrovu práci rozšířil o soudobé události, židovskou školu, spolky, osobnosti ve světě, topografii židovské ulice, ale bohužel bez starých domovních čísel, která jsou uváděna téměř ve všech soupisech. Delší pasáž věnoval kolínským rabínům. Nepřístupuje ale k datům příliš kriticky. Feder je o něco subjektivnější oproti Vávrovi, má bližší vhléd do problematiky, přece jen byl vzhledem ke svému povolání osobou nejpopovolanější k popisu dějin židovské obce v Kolíně. Studie je přesto nejfundovanější prací ke kolínským Židům, která existuje.

Další skupinu literatury tvoří studie pomocněvědného charakteru. Nejstarší je práce Moritze Poppera, „Zur Geschichte der Juden in Kolin (Böhmen) im 14. Jahrhundert“¹², velmi stručná interpretace pramene „Acta Judeorum“ z konce 14. století, který je součástí radního manuálu LC II z Kolína. Spíše se jedná o nekritickou edici se stručným, ale poněkud fabulativním historickým úvodem. Chybí diplomatický či paleografický rozbor, autor neuvádí

⁷ Liber contractuum II, dále jen LC II, zde se nachází Acta Judeorum, část, obsahující zápisy se záležitostmi Židů, viz Václav VOJTÍŠEK, *O nejstarších knihách města Kolína nad Labem. K diplomacie městských knih českých*. In: Časopis Matice moravské 1917/41. Separát. 41s.

⁸ Hugo GOLD, *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Prag, Brünn 1934.

⁹ s. 227-298.

¹⁰ viz pozn. 9.

¹¹ Bohumil BONDY, František DVORSKÝ, *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku, I a II, 906-1620*. Praha 1906.

¹² Moritz POPPER, *Zur Geschichte der Juden in Kolin (Böhmen) im 14. Jahrhundert*. In: Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1893-94, s. 219-236.

odkazy na literaturu, lze se proto jen domnívat, že fakta pro kolínské židovské obyvatelstvo čerpal z výše citované Vávrovy práce. Edici zpracoval s pomocí Čelakovského.¹³ Narážím však na neshodu v dataci nejstaršího zápisu oproti Vojtíškově práci (viz níže). Studie je v rámci periodika „Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums“ zpřístupněna digitalizací na webových stránkách www.compactmemory.de.¹⁴

Tuto práci pak můžeme doplnit studií z městské diplomatiky nestora českého archivnictví Václava Vojtíška, „O nejstarších knihách města Kolína nad Labem. K diplomatice městských knih českých“.¹⁵ Nejstaršími knihami jsou míněny radní manuál a kniha věčná 1376-1401 (Liber contractuum I, II). Pro židovské právní akty sloužil LC II, v němž je za posledním zápisem založen ještě oddíl Acta Judeorum, kde jsou tato akta vypsána. Jedná se především o dlužní úpisy křesťanů ve prospěch Židů a domovní trhy Židů. Vojtíšek poněkud mate čtenáře, neboť obrací pořadí těchto dvou knih. Dále se věnuje vzniku a vývoji kolínské městské kanceláře a paleografické, diplomatické a jazykové stránce zápisů.

Další pomůckou pro badatele je práce Bohumila Bondyho a Františka Dvorského „K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku, I a II, 906-1620“,¹⁶ registář dokumentů k dějinám Židů v českých zemích do novověku, včetně regionálních center. Bondy pořídil opisy z královského zemského muzea, univerzitního archivu a regionálních archivů. Dvorský „doplnil“ tři čtvrtiny práce, registry z ústředních archivů (místodržitelství, pražský městský, vídeňské ministerské archivy), s využitím stávajících edic. Práce obsahuje kromě obecnějšího historického úvodu 1348 registů dotýkajících se židovského obyvatelstva. Většinou se jedná o centrální nařízení a vcelku běžné zápisy nejstarších kontraktů, trhů a dluhů, konfliktů, plynoucích z nerovnoprávného soužití a dodržování obecných zvyklostí (nedělní zákaz prodeje, hnaní dobytka ap.). Jsou zde ale zaznamenány i smlouvy o etablování samosprávy (1591-Kolín)¹⁷ nebo počty domů (1598)¹⁸. Celkem je zde pro Kolín publikována celá řada dokumentů, nejstarší záznamy pouze v souhrnné formě (nejedná se o registry), novější jednotlivě pomocí registů (hlavně konec 16. století, spory s Kutnohorskými). Jde o orientační pomůcku pro dějiny židovských komunit v našich zemích, ale rozhodně se nejedná o kompletní výčet, řada dokumentů nalezených ve fondech (a eventuálně inventarizovaných) se rozšířila, navíc vzhledem k delimitacím, ke kterým během jednoho století došlo, se už badatel nemůže stoprocentně spoléhat na udávané signatury či vůbec existenci registovaných

¹³ Tamtéž, s. 219.

¹⁴ 16. 5. 2006.

¹⁵ Viz pozn. 6.

¹⁶ Viz pozn. 10.

¹⁷ Tamtéž, s. 643, č. 878.

pramenů. Sami autoři měli v plánu i historické zhodnocení pramenů.¹⁹ Jejich práce však silně kritizuje za ediční i jiné nedostatky např. Josef Bergl.²⁰

Poslední sumou literatury jsou studie věnované přímo kolínské židovské náboženské obci, jejímu správnímu vývoji, osobnostem a událostem. Tobias Jakobovitz vychází z nového pramenného bádání, zhodnocuje archivní materiál tehdy uložený v Knihovně Židovské náboženské obce v Praze²¹, aktový materiál z archivů Ministerstva vnitra²² a Národního muzea v Praze²³. Jeho „Jüdisches Gemeindeleben in Kolin (1763-1768)“²⁴ je studie židovské samosprávy v době, kdy se potýkala s finančními a personálními problémy. Uvádí obsazení rabinátu a židovské správy a personální podílení kolínských na zemském židovstvu.

„Nejstarší židovská kniha města Kolína z let 1598-1729 a správa kolínské židovské obce v tomto období“ Stanislava Petra ve Sborníku z historie židů na Kolínsku²⁵ je dalším krokem v jeho sérii prací ke Kolínu (viz. kap. II). Jedná se o edici s využitím pramene k popisu složení a vývoje židovské samosprávy v Kolíně. Je zpracována velmi podrobně a s ohledem na písemnosti uložené nejen v okresním, ale i v centrálních archivech a na starší literaturu. Informuje o vývoji obce v kontextu se skutečnými událostmi zachycenými v dokumentech, obsahuje diplomatický i paleografický rozbor knihy, edice zápisů, včetně rejstříků osobního a věcného. Upozorňuje také na možnosti dalšího studia židovských knih obligačních, trhových a míst v synagoze v Kolíně, kterých je celá řada.²⁶ V souvislosti s touto prací bych ještě chtěla upozornit na článek Zuzany Miškovské ve jmenovaném sborníku²⁷, kde autorka cituje signatury k soupisovým pramenům Židů. Ty však mohou badatele uvést v mylnou radost, protože se jedná o předlohy soupisů uložených v Národním archivu, ale také o nesprávně uvedené signatury již v inventáři z roku 1942 (viz kap.II).

Významný současný hebraista Alexandr Putík ve svém článku „Boj o Máří aneb Kolín v roce Šabataje Cviho“ dává do souvislosti událost v Kolíně s mesianistickým vzrušením před

¹⁸ Tamtéž, s. 715, č. 943.

¹⁹ K němu již nedošlo.

²⁰ Josef BERGL, *Judaica v archivu ministerstva vnitra v Praze*. In: Sborník archivu Ministerstva vnitra republiky československé, 1933/6, s. 12-13.

²¹ nyní ŽMA, kniha *Monatshalterbuch Nr.V.*, z let 1766-1778.

²² nyní NA, f. NM sign. J 7/10 a f. SM, sign. Camerale R7/1,4, 5,13, 17, 25.

²³ nyní ŽMA, akta zemského židovstva Be, Bm, By 1-112, Bu.

²⁴ Tobias JAKOBOVITS, *Jüdisches Gemeindeleben in Kolin /1763-68/*. In: Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice 1929/1, s. 294-330.

²⁵ Stanislav PETR, *Nejstarší židovská kniha města Kolína z let 1598-1729 a správa kolínské židovské obce v tomto období*. In: Sborník z historie židů na Kolínsku. Kolín 1992, s. 26.

²⁶ Jeho záslužná práce by si zasloužila větší publicitu, bohužel jsem nenalezla ani recenzi v odborných periodících.

²⁷ Zuzana MIŠKOVSKÁ (et al.), *Prameny k dějinám Židů v Okresním archivu Kolín*. In: Sborník z historie židů na Kolínsku. Kolín 1992, s. 1-7.

rokem 1666, mezi Židy vyvolaným šabatiánským hnutím.²⁸ V novověku vcelku obvyklé případy konverze Židů ke křesťanství upoutaly autorovu pozornost. Putíkovi se (ne)konvertitku Máří/Mišle podařilo identifikovat v Soupisu poddaných podle víry. Článek dokresluje vztahy židovských starších s kolínským císařským rychtářem a mezi místními církevními představiteli.

Teoretické práce o židovských soupisech zatím v podstatě nejsou k dispozici, kromě obecných úvodů archivních inventářů a edic a několika málo článků. Z jejich autorů jmenujme alespoň: Josef Bergl se věnoval judaikům z ohledu jejich uložení v českých archivech ve Sborníku archivu Ministerstva vnitra.²⁹ Inventáře k fondům Židovské komise a Soupisů židů zpracovala Anita Franková.³⁰ Lenka Matušíková se věnuje jako odbornice Národního archivu jeho fondům v „Die Juden in der ersten böhmischen Kataster 1653-1655“.³¹ Zásadní prací pro studium pobělohorského období a vztahu státní správy k židovskému obyvatelstvu je Prokešův „Úřední antisemitismus...“.³² Rudolf Sander využil soupisů Židů z přelomu 18. a 19. století ke statistickému zhodnocení, kde uvádí i sumární počty venkovského židovského obyvatelstva podle krajů, jak je zachytila jednotlivá sčítání, bohužel místy s chybami.³³

Základní přehled židovských památek podává náš významný badatel v oboru židovské historie Jiří Fiedler.³⁴ Nověji je židovská architektura reflektována v přehledu známé autorky Blanky Rozkošné a Pavla Jakubce, kteří v závěru této práce podávají navíc encyklopedický přehled významných osobností židovského původu z Čech.³⁵ Studie o starém židovském hřbitově je k dispozici z pera Vlastimily Hamáčkové, ředitelky Archivu Židovského muzea.³⁶ Ještě bych chtěla zmínit diplomovou práci Zuzany Fátorové o Židech v Novém Bydžově³⁷, která mi byla při mém bádání tak trochu vzorem, neboť se jako jedna z mála současných prací

²⁸ Židovské mesianistické hnutí v 60. letech 17. století z Předního východu, které se rozšířilo i ve střední Evropě. Více viz PĚKNÝ, *Historie...* s. 223-227.

²⁹ Josef BERGL, *Judaica v archivu ministerstva vnitra v Praze*. In: Sborník archivu Ministerstva vnitra republiky československé, 1933/6, s. 5-64.

³⁰ Zde myslím Anitu Frankovou, za svobodna: Anita KŘEPELKOVÁ, *Židovská komise (HBK) - 1714 (1651)-1783, Inventář*. Praha 1965. Táž, *Soupisy židů (HBS) 1724 (1723) – 1811*. Praha 1965.

³¹ Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Die Juden in der ersten böhmischen Kataster*. In: JB 2002/38, s.5-91. Práce vznikla v rámci projektu „Bohemia, Moravia et Silesia Judaica“, Institut für Geschichte der Juden in Österreich, St. Pölten.

³² Jaroslav PROKEŠ, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Redukční a extirpační pokusy z let 1679 až 1729*. In: RSDŽ 1929/1, s. 4-224.

³³ Rudolf SANDER, *Počty židů v Čechách v 18. a na počátku 19. století*, In: SAP 2002/52, č. 2, s. 521-590.

³⁴ Jiří FIEDLER, *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha 1992.

³⁵ Blanka ROZKOŠNÁ, Pavel JAKUBEC, *Židovské památky Čech. Historie a památky židovského osídlení Čech*. Brno 2004.

³⁶ Vlastimila HAMÁČKOVÁ, *Starý židovský hřbitov v Kolíně*, 1987.

³⁷ Zuzana FÁTOROVÁ, ved. práce Eduard MAUR; *Židovská komunita v Novém Bydžově v 16. až 18. století*. FF UK Historie, Praha 1993, 105 s.

zabývá dějinami Židů v době před 19. stoletím. Na další použitou literaturu a přesné citace odkazují v poznámkách a v přehledu literatury.

II – PRAMENY

V českých archivech se nachází celá řada dokumentů, které se dotýkají kolínské židovské komunity. Vzhledem k badatelskému záměru se proto práce omezila v tomto výčtu na období od prvních zmínek v městských knihách v 14. století do počátku 19. století. Zaměřila jsem se na fondy v těchto archivech: Národní archiv z Praze³⁸, Oblastní archiv v Praze, Okresní archiv v Kolíně³⁹ a Archiv Židovského muzea⁴⁰. Judaika byla v minulosti pochopitelně poškozena ztrátami, které postihly hlavně archiv židovské náboženské obce v Kolíně během druhé světové války, což představuje nenahraditelnou škodu. Jako problematickou vidím hlavně torzovitost a neuspořádanost pramenů.

Národní archiv v Praze

Téměř veškerá judaika ke Kolínu, která se nachází v Národním Archivu, jsou inventarizována, součástí většiny inventářů jsou výborné úvodní studie k pramenům.⁴¹ V podstatě hlavními zdroji předkládané práce jsou fondy uložené v 1. oddělení Národního archivu - Stará a Nová manipulace. Ve fondu Stará manipulace SM, který vznikl roztríděním části spisů tří úřadů (Česká kancelář, české místodržitelství a česká komora), lze nalézt velký objem dokumentů, které svědčí o čilé korespondenci kolínských starších Židů s radou královské komory již od druhé poloviny 16. století, např. na příkaz královské komory učiněný soupis kolínských židovských berníků a to kolínským císařským rychtářem Janem Pachtou z Rájova.⁴² Ve fondu SM se obecně nachází celá řada centrálních nařízení, např. o vzdálenosti židovských domů od křesťanských kostelů a o jejich stavebním provedení.

Nová manipulace NM byla vytvořena v Guberniálním archivu. Pro fond je k dispozici původní index - J 7 (Juden) a K 34 (Kolín)⁴³, pro judaika byl utvořen lístkový katalog, vedený převážně podle míst, který se stále používá. Ve fondu NM jsem našla řadu zpráv císařských hejtmanů o volbě kolínských židovských starších z let 1653-1701⁴⁴, různé spory o udání, porušování práv či placení židovského perdonu.

³⁸ Dále NA.

³⁹ Dále SOKA Kolín.

⁴⁰ Dále ŽMA.

⁴¹ Anita KŘEPELOVÁ, *Soupisy židů (HBS) 1724 (1723) – 1811*. Praha 1965. Táž, *Židovská komise (HBK) - 1714 (1651)-1783, Inventář*. Praha 1965.

⁴² NA, f. SM, sign. K 44/31, soupis kolínských židovských berníků z roku 1596.

⁴³ NA, f. NM, sign. J 7/5-12.

⁴⁴ NA, f. NM, sign. J 7/12, k. 260.

Dalším fondem je Židovská komise, jejíž inventář zpracovala Anita Franková.⁴⁵ Komise (*Commissio caes. regia in rebus Judaeorum*) byla zřízena reskriptem Karla VI. ze dne 8. ledna 1714 při českém místodržitelství. Původně měla připravit podklady pro redukci židovského obyvatelstva, a to hlavně v Praze kvůli konkurenci, kterou Židé představovali pro křesťanské řemeslníky a žinostníky. Cílem bylo snížení počtu Židů ke stavu roku 1618. Po úředních oklikách dosáhli pražští Židé roku 1719 od Karla VI. přesto potvrzení svých privilegií. Z důvodu hrozícího zmenšení příjmů královské komory, které by znamenalo, záměr nebyl realizován. Kompetence komise byly vymezeny po dalších legislativních reformách na evidenci familiantských míst⁴⁶, udílení svatebních konsensů a dohled nad placením daní. Nově byly komisní kompetence omezeny roku 1729. Židovská komise byla později vedena u českého gubernia, které po zrušení komise v letech 1781-83 převzalo její agendu. Další materiál ke studiu této problematiky je proto uložen ve fondech židovské komise, českého místodržitelství a gubernia. Pro práci mají význam ve fondu komise hlavně dokumenty o kolínském rabínovi⁴⁷ a přehled Židů v Kouřimském kraji⁴⁸.

Ve fondu Arcibiskupství Praha APA jsou uloženy pravidelné zprávy kolínského děkana, v nichž se zmiňuje i o Židech.⁴⁹ Ve fondu jsem našla listy kolínského císařského rychtáře⁵⁰, složku hebrejských listin⁵¹ a tzv. Gravamina, stížnosti na Židy v Čechách, dělené podle farností, a to i pro Kolín.⁵² Dále je zde složka listů, které vznikly ohledně rekonstrukce kolínské synagogy během 17. století, jejíž součástí je i náčrt budovy.⁵³

Fond Soupis poddaných podle víry 1651 je nejstarším celozemským soupisem osob a to podle vyznání.⁵⁴ Jde o soupis všech osob křesťanských i jiných vyznání, svobodných, sloužících a měšťanů. Podle patentu královského místodržitelství vydaného 4. února 1651⁵⁵, jež byl adresován krajským hejtmanům, kteří provedli česky soupis osob náležejících na jednotlivá panství. Údaje o osobách poskytoval rychtář vrchnostenské kanceláři, poté krajskému hejtmanovi a místodržitelské kanceláři. Hodnověrnost poklesává díky snaze o

⁴⁵ HBK 85 - 1714 (1651)-1783, Anita KŘEPELKOVÁ, *Židovská komise (HBK) - 1714 (1651)-1783, Inventář*. Praha 1965.

⁴⁶ roku 1726.

⁴⁷ NA, f. HBK, inv.č. 49, k. 4, z roku 1744 o rabínovi, jeho pobytu a „solariu“.

⁴⁸ NA, f. HBK, inv.č. 29, k. 2, z roku 1724.

⁴⁹ viz Alexander PUTÍK, *Boj o Máří*, in: *Židovská ročenka 1998/99*, s. 47-59.

⁵⁰ NA, f. APA, inv. č. C/142, 1, k. 2226.

⁵¹ NA, f. APA, inv. č. C/142, 3, k. 2227.

⁵² NA, f. APA, inv. č. C/142, 4, k. 2228.

⁵³ NA, f. APA, sign. D 75/3, k. 1979.

⁵⁴ NA, f. SM. Edice: Helena KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Kouřimsko*. Praha 1997, s. 111-117.

⁵⁵ Václav JAKL, Zdena MARKVARTOVÁ, Dana STUHLÍKOVÁ, *Soupis poddaných dle víry 1651, Inventář*. Praha 1954.

vykázání více katolíků, např. uvedení údajné naděje na obrácení. Soupis dokumentuje hospodářské a sociální poměry na panstvích po třicetileté válce. Kouřimsko bylo zřejmě zachyceno neúplně nebo se některé výkazy nedochovaly.

V Seznamu konzumentů soli z roku 1702⁵⁶ se nacházejí už pouze souhrnné počty křesťanů a Židů ve věku nad 10 let podle panství, královských a některých poddanských měst. Tento seznam vznikl za účelem prosazení nového solního monopolu státu.

Soupisy Židů⁵⁷ v českých zemích jsou edičně vydávány až v posledních letech, kdy se stala judaika vůbec předmětem enormního badatelského zájmu. Nejde o fond, ale o sbírku, vzniklou shromážděním soupisových archů ze šesti sčítání v letech 1724⁵⁸, 1729⁵⁹, 1783⁶⁰, 1793⁶¹, 1799⁶² a 1811⁶³. První dvě sčítání prováděla židovská komise za účelem vytvoření podkladů pro redukci židovského obyvatelstva v zemi. Roku 1724 bylo sečteno prostřednictvím krajských úřadů židovské venkovské obyvatelstvo na panstvích, statcích a městech v Čechách. Roku 1729 byli sečteni Židé osedlí v Praze, respektive v pražském ghettu. Další sčítání v letech 1783-1811 provedlo české gubernium za účelem daňových výběrů. Soupis roku 1793 vyhotovili vrchnostenští úředníci. Soupisy z let 1783-1799 obsahly pouze venkovské Židy, soupis z roku 1811 je včetně pražských. Podrobnému rozboru soupisů se věnuji v dalších kapitolách práce.

Soupisy jsou editovány studenty katedry archivnictví na Filozofické Fakultě Univerzity Karlovy v rámci výuky ediční teorie a praxe. Do tisku se připravuje soupis Židů v Kouřimském kraji z roku 1783 zpracovaný Martinou Maříkovou.⁶⁴ Rodiny v něm byly označovány familiantskými čísly, bez něj nebyly počítány do soupisů. Tiskem již vyšel soupis z roku 1793, v němž byly materiály kouřimského kraje zpracovány autory Martinem Jiřincem a Michalem Řezníčkem. Tento soupis už obsahuje jména odpovídající matrikám, neboť byl proveden po reformě židovských jmen roku 1787 a jejich ustálení.

⁵⁶ Eduard MAUR, Dagmar PÍŠOVÁ, *Sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702*. In: *Historická demografie*, 1994/18, s. 7-67.

⁵⁷ Anita KŘEPELKOVÁ, *Soupisy židů (HBS) 1724 (1723) – 1811*. Praha 1965.

⁵⁸ NA, f. HBS, inv. č. 1-22, k. 1-8.

⁵⁹ pouze Praha.

⁶⁰ NA, f. HBS, inv. č. 33-56, k. 10-15. Martina MAŘÍKOVÁ, *Soupis židovských rodin z roku 1783. Kouřimský kraj*. V tisku.

⁶¹ NA, f. HBS, inv. č. 72-73, k. 19. Martin JIŘINEC [et al.], *Soupis židovských rodin z roku 1793. II., Kouřimský kraj, Bydžovský kraj, Litoměřický kraj*. Praha 2003.

⁶² NA, f. HBS, inv. č. 105-107, k. 25-27.

⁶³ NA, f. HBS, inv. č. 108-114, k. 28-33; 121, k. 36.

⁶⁴ Martina MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku, jehož rukopis mi laskavě umožnily použít autorka a její korektorka Ivana Ebelová.

Z katastrů, kde jsou Židé uváděni jen sumárně, jsem použila Berní rulu pro Kouřimský kraj z roku 1657 editorky Marie Haasové-Jelínkové.⁶⁵ V role jsou uvedeni osedlí křesťané s nemovitým vlastnictvím a vlastněným hospodářským dobyt看em. Pokud došlo k poškození majetku, je uveden rok vyhoření či že se jedná o „poustku“. Dalším dokumentem, kde jsou uvedeni židovští obyvatelé je Tereziánský katastr.⁶⁶ Přináší nám pouze sumární počty domů, řemeslníků a úředníků židovské obce. Josefský katastr je ještě stručnější, zde je uvedena pouze existence židovské ulice a hřbitova.⁶⁷

Jediné zachovalé zobrazení plánů židovské čtvrti v Kolíně se mi podařilo nalézt v Indikačních skizzách Stablního katastru, ale pochází až z roku 1841.⁶⁸

Ve fondu velkostatku Kolín v Oblastním archivu v Praze se bohužel žádné relevantní dokumenty k židovským obyvatelům nenacházejí, neboť vzhledem k častým změnám majitelů v 19. století došlo k postupné degradaci fondu, ze kterého je nyní spíše torzo.

Okresní archiv v Kolíně

Vlastnické vztahy Židů lze rekonstruovat již na základě zápisů uvedených ve dvou radních manuálech z druhé poloviny 14. století v Kolíně, kde jim byla vyčleněna zvláštní část *Acta Judeorum*⁶⁹. Předložená práce je však věnována novějšímu období.

Neinventarizované materiály jsem našla pouze ve fondu Městského úřadu v Okresním archivu v Kolíně, jedná se o 4 nesignované kartony. V nich se nachází množství aktového materiálu převážně finančního z konce 18. a celého 19. století, překlady úředních knih do němčiny (Monatshalterbuch), knihy židovských fundací a hebrejsky psané smlouvy.

Inventarizované jsou v kolínském archivu hlavně dokumenty z 19. století. Jsou zařazeny opět do fondu Městského úřadu.⁷⁰ Nejstarší listiny ale lze nalézt už z poloviny 16. století v katalogu Františka Truhlíře z let 1776-7. Jedná se v prvé řadě o privilegium Ferdinanda I., kterým povoluje měšťanům kupovat židovské domy.⁷¹ Další dokumenty jsou k dispozici až z konce 18. století a mladší - matriky⁷², soupis Židů Kouřimského kraje roku 1793⁷³, účty a

⁶⁵ Marie HAASOVÁ-JELÍNKOVÁ, *Berní rula – 18. svazek, kraj Kouřimský I*. Praha 1952.

⁶⁶ Antonín CHALUPA (et al.), *Tereziánský katastr český, 2. sv., Rustikál (kraje K-Ž)*. Praha 1966.

⁶⁷ NA, f. JK, inv. č. 2264, k. 995, 996.

⁶⁸ NA, f. IS, sign. Křm 162, inv. č. 4602 a povinný císařský otisk v Soka Kolín, který je uveden v příloze.

⁶⁹ Václav VOJTÍŠEK, *O nejstarších...*, in: *Časopis Matice moravské 1917/41*. A nekritická edice, o které se více zmiňuji v předchozí kapitole: Moritz POPPER, *Zur Geschichte...*, in: *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1893-94*, s. 219-236.

⁷⁰ Jaroslav SCHNEIDER, *Soupis archivu města Kolína. Inventář*. Kolín 1942. Rukopis.

⁷¹ Soka Kolín, f. MÚ, registratura I. (1285-1785), sign. XXVI. Také NA, fond SM K 44/31.

⁷² Soka Kolín, f. MÚ, sign. A IX 1 – 11, 1786-1804.

⁷³ Soka Kolín, f. MÚ, sign. A IX 22 – 90, 17.3.1793.

poplatky židovské obce, sbírka na pohořelé po velkém požáru Kolína⁷⁴ a seznam židovských domů pro kominíky.⁷⁵ Celkově najdeme ve fondu celou řadu úřední korespondence a aktového materiálu, který vypovídá o životě židovské komunity v Kolíně mnohé, jedná se však spíše o torzo fondu. S přesignováním a přesuny v rámci fondu docházelo asi ke ztrátám, takže se mi nepodařilo nalézt soupis kolínských Židů z roku 1786, který je uveden v inventáři fondu MÚ na několika různých místech.

Knihami trhovými, obligačními a majetkovými uloženými v kolínském archivu jsem se z časových důvodů nezabývala, ty stále čekají na zpracování a to hlavně pro svůj značný rozsah.⁷⁶ Překračují časově i tématicky záběr mé práce.

V práci jsou použity unikátní fotografie ze sbírky SOKA Kolín, a to od konce 19. století do třicátých let 20. století, z nichž jsou některé dílem fotografického ateliéru Krátký.⁷⁷

Archiv Židovského muzea

Fond Knihy v ŽMA uspořádala Vlastimila Hamáčková, jedná se řadu dokumentů účetního charakteru, materiály židovské školy a hebrejsky vedenou knihu míst v synagoze z 19. století.⁷⁸ Pro mou práci jsem použila seznamy berníků z počátku a z druhé poloviny 18. století⁷⁹, které ovšem obsahují pouze jmenný seznam s příslušnou sumou. Níže zmiňovanou knihu Hazkarot jsem použila pouze z citace (viz kap. III.).

⁷⁴ SOKA Kolín, f. MÚ, sign. A X 1 – 18, 1796.

⁷⁵ SOKA Kolín, f. MÚ, sign. B VII 2 – 90, 1822.

⁷⁶ SOKA Kolín, Liber jud. contractuum 1598-1729, Lib. jud. possessionum, obligationum, Kniha míst v synagoze, do roku 1849. Sign. D1, celkem 18 knih.

⁷⁷ SOKA, Fotografická sbírka, děkuji panu Pejšovi za jejich zapůjčení.

⁷⁸ ŽMA, f. Kolín - ŽNO – knihy, nesign.

⁷⁹ ŽMA, f. Kolín - ŽNO – sign. 67026, 1707, sign. 67025, 1765-7.

III - DĚJINY ŽIDOVSKÉ OBCE V KOLÍNĚ DO ZAČÁTKU 19. STOLETÍ

Počátky a vznik židovské obce v Kolíně

Židé v Kolíně žili nejspíše už v první polovině 14. století.⁸⁰ Nejstarší přímé doklady jejich přítomnosti a majetkových aktů se nachází v LC II (viz kap. I) k roku 1377, v LC I je roku 1379 uvedena *Platea Iudeorum* (židovská ulice).⁸¹ Židé už měli v té době své starší, rezníka, rabína, modlitebnu i školu.⁸² Nejpozději v 15. století byl zřejmě založen židovský hřbitov na Pražském předměstí, ve starší literatuře je nejstarší náhrobek datován k roku 1418⁸³, v novějších pracích jiný až k roku 1492.⁸⁴ Zdejší synagoga stála již před rokem 1587⁸⁵, ale nejstarší zmínka je tradičně vztahována k roku 1512⁸⁶, kdy se o ní mluví jako již o staré, původně nejspíše dřevěné gotické stavbě. Židovská ulice nebyla obydlena výhradně Židy, i křesťané zde bydleli či vlastnili domy, stejně tak Židé bydleli i v jiných částech města. InSTITUTE ghetta byla tehdy již právně etablována, ale reálně se zřejmě plně neuplatňovala. Židovská čtvrť zde vznikla v oblouku tvořeném třemi nynějšími ulicemi – Na hradbách, Zlaté a Karoliny Světlé, podél západní části městských hradeb u Kouřimského předměstí. Pro židovské domy bylo typické zvláštní římské číslování odděleně od zbytku města, v Kolíně je doloženo od konce 16. století. Židovská ulice bývala oddělena pomocí branek či řetězů a v době moru 1613-14 byla dokonce zazděna. Městská šatlava ležela v Židovské ulici v jihozápadním rohu jejího ohybu.

Poté, co byli roku 1504 vyhnáni Židé z Plzně, se kolínská obec stala druhou nejvýznačnější v Čechách. Do života kolínských Židů citelně zasáhlo nařízení Ferdinanda I. (1526-1564) z roku 1541 o jejich vypovězení z Čech (mj. kvůli pogromům po požáru pražských měst). Kolínští si jako významní Židé v rámci diaspory v českých zemích vyjednali výjimku pro dva souvěrce, Viktora Jczelova a Šeffla a jejich rodiny, aby mohli vyřídít své

⁸⁰ Zlatuše KUKÁNOVÁ, Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Matriky židovských náboženských obcí*. In: *Paginae historiae* 1992/0, kde autorky odkazují na potenciální počátky židovského osídlení v Kolíně do 13. století s. 103-127.

⁸¹ POPPER, *Zur Geschichte...*, in: MGWJ, 1894, s. 220.

⁸² FEDER, *Dějiny...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 277.

⁸³ Richard FEDER, *Kolínští Židé*, In: *Město Kolín, jeho vývoj dějinný, kulturní, obchodní a průmyslový*. Kolín 1927, s. 21. Tento náhrobek už je v současné době zřejmě nečitelný nebo se jej nepodařilo lokalizovat.

⁸⁴ PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 8.

⁸⁵ Uvedeno v soupisu z roku 1724. Viz NA, f. NM, sign. S IX 18, k. 3

⁸⁶ FEDER, *Kolínští Židé*, In: *Město Kolín...*, 1927, s. 21. Podle textu na <http://synagogy.euweb.cz> 1.8.2006 zde stála původní dřevěná budova synagogy již roku 1402.

pohledávky a prodat či svěřit správu svých nemovitostí.⁸⁷ Židy z Kolína, kteří byli nuceni odejít, vedl zdejší významný rabín Mojžíš Malostranský. Roku 1546 už Ferdinand I. povolil pobyt 25 českým Židům a poté roku 1549 i návrat všem kolínským Židům, ale většina z nich odešla do Polska a vrátili se jiné, méně významné rodiny.⁸⁸ Po dalších pokusech státu o vypovězení Židů na konci padesátých let opět došlo ke sporům o jejich pobyt, Židé ale odcházeli pomalu, definitivně až k jaru 1561. Kolínští měšťané dostali povolení na výkup jejich opuštěných příbytků. Následovaly spory o prodej a správu židovských domů.⁸⁹ Ferdinandův nástupce Maxmilián II. (1564-1576) roku 1564 definitivně potvrdil a umožnil návrat Židů do českých měst. Tehdy v Kolíně vznikly další konflikty, neboť původní kolínští židovští obyvatelé si s sebou přivedli nové souvěrce, kteří představovali další konkurenci křesťanským řemeslníkům. Purkmistr a konšel se obrátili na arciknížete Ferdinanda, aby zakázal pobyt Židům, kteří neměli příslušná povolení k pobytu ve městě. Ten ale usoudil, že tam budou spíš k užitku a radě vzkázal, že nemá proti Židům nijak zakročovat. Majitelce panství Veronice z Lipé⁹⁰, připomněl, že nesmí vybírat více, než jsou stanovené povinné dávky, to jest 2 kopy grošů na sv. Jana (27. prosince) a maso podle zvyku.⁹¹ Největší problém ale představovaly ony židovské domy, které už mezitím vlastnili křesťané a již investovali do jejich oprav.

Kolín ležel na křižovatce obchodních cest na Prahu a Vídeň. V blízkosti (cca 20 km) se nachází Kutná Hora, kam Židé jezdili obchodovat. Nezřídka se snažili přespávat v tajných sklepech a za to byli Kutnohorskými stíháni. Kutnohorští konšelé neustále vedli spory se Židy i městskou správou z Kolína až do roku 1568, kdy lokální krize vyvrcholila císařským celozemským zákazem pobytu a obchodu v horních městech pro všechny Židy v českých zemích.⁹² Velikost kolínské židovské obce bývá většinou vysvětlována jako důsledek tohoto zákazu pobytu. Lidé z Kutné Hory se nadále vydávali za obchodem do Kolína, což

⁸⁷ BONDY, DVORSKÝ, *K historii...*, Praha 1906, č. 466 – 1542, zpráva o glejtu krále Ferdinanda I. pro 15 židů listem z 6.3.1542 před mocí ku právu od 23. 4. 1542 do 23. 4. 1543, jmenuje se Viktor Jczelov z Kolína nad Labem, s. 323, Dále č. 469, 1542; a zde cit. Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy XI.*, s. 222, o stěhování židů, průvodu a učiněných opatřeních. Tvrdí, že šlo o rodiny 11ti Židů z Prahy, 1 z Litoměřic a ze Žatce a 2 z Kolína, s. 324-5. Žida Šeffla uvádí FEDER, *Kolínští Židé*, in: *Město Kolín...*, Kolín 1927, s. 21.

⁸⁸ PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 8-9, podle FEDERA, *Kolínští Židé*, in: *Město Kolín...*, Kolín 1927, s. 21 až do roku 1564 v Kolíně židovské rodiny nepobývaly.

⁸⁹ BONDY, DVORSKÝ, *K historii...*, Praha 1906, č. 685, 687, 690 – 1566, spory o žid. domy v Kolíně, s. 49, č. 693, 698 - 1567, list císaře, aby kolínští Židům domy postoupili zpět, s. 494, č. 703, 704 – 1567, s. 497-499.

⁹⁰ Veronika Trčková z Lípy (+1567), vdova po Karlu z Žerotína (+1560), který získal 1555 kolínský zámek jako zástavu od arciknížete Ferdinanda. Císař Rudolf II. se 1591z dluhu vyplatil. Viz J. OTTO, *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Praha, 1888-1909, díl 20, s. 818-819.

⁹¹ NA, f. SM, sign. K 44/9.

⁹² BONDY, DVORSKÝ, *K historii...*, Praha 1906, č. 706 – 1568, dekret císaře Ferdinanda zakazující pobyt a obchod Židů v Kutné Hoře a ostatních horních městech, s. 500-504.

kutnohorští šepmistři⁹³ viděli s velkou nelibostí. Kolínští nedostali ani povolení k vypořádání dlužných částek od Kutnohorských, ještě v roce 1571 Židé urgovali u české komory zaplacení dluhů od křesťanů.⁹⁴ Židé v 16. století obchodovali se sušeným ovocem, střížným zbožím, zbraněmi, nasolenými rybami, vínem, sklem, kovovým a koženým zbožím. V trhové knize najdeme i židovské pláteníky, kožešníky, pekaře a obchodníky s moukou a chlebem.⁹⁵ V Kutné Hoře prodávali neplatné mince do mincovny a skupovali z ní pagament. Zabývali se i dalšími živnostmi - krejčí, řezníci, řemenáři a skláři.

V 16. století si Židé v Kolíně volili tři židovské starší, primátora (primase) a dva obecní starší, které prostřednictvím rychtáře⁹⁶ potvrzovala česká komora. Obec si vydržovala ještě dva úředníky: školního zváče, svolávače do synagogy (Schulklopper)⁹⁷ a přísězného písaře. Jsou známi rabíni v letech 1500-13 rabi Meir, po něm Samuel, 1541-59 Mojžíš Malostranský⁹⁸, rabi Ošex, Mojžíš Benátský⁹⁹, 1588 Kalman ben Viktorin. Kromě rabína měla obec i zpěváka v synagoze/kantora (Schulsinger) a školníka (Schulmeister). Na Pražském předměstí byl špitál pro chudé, kde pracovali někteří Židé.¹⁰⁰ Řezníci (masaři) byli pro Židy důležití, neboť byli zdrojem trvalého příjmu. Zásobovali masem kolínský zámek a postupně i dvory na kolínském panství a prodávali je i do Poděbrad.¹⁰¹ V obci byli k tomu roku 1572 povoláni čtyři a už roku 1607 Židé požadovali povolení zvýšení jejich počtu. Podle pravidel košer¹⁰² stravování Židé z hovězího dobytka používali jen přední části a zadní prodávali za nižší cenu, aby se jich zbavili. Křesťanští hospodští chodili maso skupovat

⁹³ z něm. (Schöppenmeister), označení purkmistra v horních městech v Čechách, viz: OTTO, *Ottův...*, Praha, 1888-1909, díl 24, s. 586.

⁹⁴ BONDY, DVORSKÝ, *K historii...*, Praha 1906, č. 336 – 1510, zpráva nejvyššího mincmistra králi Ladislavu Jagellonskému o nutných opravách a prosí o zákaz kolínským Židům, aby půjčovali na jiný způsob než na zástavu, protože jinými zápisy a podvody přišli mnozí o všechny majetek, s. 204-205, č. 732 – 24.7. 1571, dobrozdání rady české komory, která radí císaři Maxmiliánovi II., aby byla zamítnuta žádost kolínských Židů o dočasný pobyt v Kutné Hoře za účelem upomínání dluhů, s. 520-21, č. 733 – 16.8. 1571, nařízení císaře Maxmiliána II. české komoře, aby byl zakázán přístup kolínským Židům do Kutné Hory, s. 521.

⁹⁵ PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 20.

⁹⁶ Císařský rychtář byl zeměpanský úředník stojící v čele městské správy, správně představený primase, purkmistra, městských konšelů i úředníků a zřízců. Zatímco městský rychtář byl jen výkonným orgánem městské správy, viz PUTÍK, *Boj...*, in: *Židovská ročenka 1998-99* s. 50. v polovině 17. století Michal Jiří Salaj z Cířery.

⁹⁷ více viz Ja'akov NEWMAN, Gavri'el SIVAN, *Judaismus od A do Z. Slovník pojmů a termínů*. Praha 1992, s. 203, heslo šamaš.

⁹⁸ PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 8; u FEDERa, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 290 se jedná asi o tiskovou chybu, uvádí 1441-1559 (!).

⁹⁹ Je však možné že se v tomto případě jedná jen o čestný titul „rabi“-„mistr. pán“, nikoliv o rabíny. Viz nedatovaný seznam členů židovské obce, NA, f. SM, sign. K 44/53.

¹⁰⁰ NA, f. SM, sign. K 44/31 a f. JK, inv. č. 2264, k. 995, kde je uveden špitál pro chudé.

¹⁰¹ Roku 1590 bylo křesťanským řezníkům přikázáno dohlížet na židovské, ti pokud by dodávali i jinam, dostali by pokutu 1 kopy gr. a maso by jim bylo zabaveno, viz NA, f. SM, sign. K 44/31.

¹⁰² Židovská rituální čistota jídla (tzv. kašrut) a příprava masa – bez krve, jen některé druhy zvířat, se snahou o zmenšení trápení zvířete a pod dohledem šocheta (košeráka), obecního rituálního řezníka, viz PĚKNÝ, *Historie...*, Praha 2001, s. 163-164.

v noci. Naopak křesťanští řezníci se židovskými vedli neustále spory, protože věděli, že jim uniká zisk. Občas zabavovali Židům dobytek ustájený na předměstích nebo hnaný v neděli do města (přes zákaz hnaní v neděli a ve svátky).¹⁰³ Obdobné problémy byly i v ostatních českých městech, kde provozovali svou živnost židovští řezníci. Kolínští Židé podávali stížnosti na komoru ohledně svého utlačování: „...že jsme velmi souženi od obyvatelův týhož města Kolína, všelijaké nám příkoří, což mohou nejhoršího nám činívají bez všelijakejch jim příčin daných, jakož pak tyto dni nedávno jminulé jednoho z nás Židů kotlář nákej vokrvavil, kladivo mu do hlavy vrazil, že se mu tvář krví polila, tak že nebylo skoro poznati, člověku čili hovadu podoben byl. Těž také dni tyto jminulé opět jiných Židů tři uprali a vokrvavili, z čehož obecný lid potěšení má. Žádného z toho netrescí, vodložili to k soudu až k sv. Bartoloměji a takž my, chudí soužení Židé žádného vopatření nemáme.“¹⁰⁴ Zámecký hejtman Pavel Neubauer z Weitenfeldu žádal komoru, aby zajistila skrze purkmistra a městskou radu dostatek židovských řezníků, protože když se muselo maso kupovat v masných krámech křesťanů o dost dráže, docházelo k přílišnému zvýšení nákladů na stravování. Komora tlačila na městskou radu, aby zajistila Židům pokojné vykonávání živnosti. Roku 1630 si Židé opět stěžovali na utlačování ohledně svých obchodů.

Ke konci 16. století na chod židovské obce zapůsobila větší právní jistota a postupné uvolňování obchodu a řemesel, díky politice Rudolfa II. (1576-1611), který roku 1585 legalizoval obchody Židů s různými komoditami. Židé v Kolíně se věnovali obchodu jako kupci a kramáři. Mnozí byli zaměstnáni jako služebníci ve špitále (viz výše) a ve škole či jako podruzi. Ale řada Židů se živila také žebrotou či z milosrdenství svých blízkých. Obec měla rabína, učitele dětí, školníka, kantora a podkantora, písaře a radu třech starších obce. Ti s rabínem tvořili také soud (Bejt din, první instance pro běžné civilní spory, odvolací byly vrchní rabínský, Bejt din raba v Praze a Apelační soud na Pražském hradě).¹⁰⁵ Starší i rabín ale měli ze své funkce jen symbolické příjmy, proto se věnovali ještě svým živnostem. To však mohlo narušovat jejich nasazení ve správě a také se to dělo. Na konci 16. století Židé žádali o dosazení nových starších, protože jeden byl příliš starý a slepý a dva se věnovali dálkovému obchodu, byli příliš vytížení a správě obce se již vůbec nevěnovali - „pokorně vznášíme svou velikou stížnost, tak jakož těchto dnův minulých pan rychtář čeho mi císařský pan purkmistr a páni města Kolína na milostivé poručení zde nám starších židovské obnovili a ustanovili toliko tři osoby za přední starší, a obecních starších jakž vždyckny od starodávna

¹⁰³ BONDY, DVORSKÝ, *K historii...*, Praha 1906, č. 940, 25.8. 1598, s. 714-15.

¹⁰⁴ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 289; BONDY, DVORSKÝ, *K historii...*, Praha 1906, č. 747, VII 1573, žádost kolínských Židů o ochranu na českou komoru.

bývaly také tři osoby pominuly, ješto jsou takové starší obecní zde velmi potřebný bývaly, nebo ty osoby kteréž jsou za starší voleny, z nich dva mají své handle do dalekých cizích zemí do před polský a Rakous velmi často odjíždějí a dlouho tam zůstávají a mezi tým, kdy by kdy jaké potřeby nastaly, buď jeho milosti císařské nebo domácí naší vlastní soudy a nebude kdo by soudil a co opatřil nebo třetí osoba která by doma zůstávala, jest člověk velmi starý sešlý a týměř nic nevidí a málo slyší.¹⁰⁶ Jestli byla rada obměněna, se z pramenů nedozvídáme.

Do roku 1588 bylo v Kolíně 27 osedlých Židů. Podle soupisu židovských berníků provedeného císařským rychtářem Janem Pachtou z Rájova bylo v roce 1596 ve městě 59 Židů platících židovskou daň. Na jeden židovský dům tak v roce 1596 připadalo asi 1,8 rodiny platící berně. Z tohoto listu také vyplývají poněkud nižší počty pro předchozí roky – 1594: 38 a 1595: 37.¹⁰⁷ V roce 1598 bylo podle další zprávy rychtáře Pachtu v Kolíně 213 domů křesťanských a 32 židovských - tj. 13 procent domů ve městě mělo židovské obyvatele.¹⁰⁸

Události v 17. století

Roku 1620 vydal Ferdinand II. (1620-1637) koncesi pro Židy v Čechách na provoz obchodu a řemesel.¹⁰⁹ Poté roku 1623 potvrdil Židům jejich stará privilegia a rozšířil je o výsady a práva v oblasti živností a umožnil jim prodej vlastního zboží. Nově sice stanovil nejvyšší úrokovou sazbu na 6 procent, ale také se zasadil o větší ochranu Židů před útlakem. Další privilegium vydal v srpnu 1627, kdy především zvětšil okruh obchodu a řemesel (lehká řemesla, prodej obilí, mouky, hokynářství, nepovolil ale šenkování).¹¹⁰

Za třicetileté války se po obchodní stránce českým, a potažmo i kolínským Židům dařilo hlavně díky zmíněnému privilegiu Ferdinanda II. Od poloviny 17. století se jejich živnosti rozšířily o handlířství (často s peřím, vlnou, střížním zbožím a tkaninami – plátnem, cvilinkem a mezulánem¹¹¹) a hausírování – podomní obchod s různým drobným, i použitým či opraveným zbožím, ale i šenkování piva, vína a vlastní pálenky, řemeslnictvo o pentlíře a

¹⁰⁵ PĚKNÝ, *Historie...*, Praha 2001, s. 377 an.

¹⁰⁶ NA, f. SM, sign. K 44/53, nedatovaná kopie, suplika Židů na kolínský magistrát o ustanovení dalších dvou osob do židovské rady starších.

¹⁰⁷ NA, f. SM, sign. K 44/31.

¹⁰⁸ BONDY, DVORSKÝ, *K historii...*, Praha 1906, č. 943 – 2. 11. 1598, zpráva císařského rychtáře v Kolíně mistra Jana Pachtu z Rájova, kde oznamuje české komoře počty domů v Kolíně, s. 715.

¹⁰⁹ KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných...* Praha 1997, s. 7.

¹¹⁰ PĚKNÝ, *Historie...*, Praha 2001, s. 82-84; FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 287.

¹¹¹ Cvilink, keprovaná bavlněná nebo lněná tkanina z hrubé příze, na líci se tkaním tvoří lesklé pravoúhlé obrazce, viz OTTO, *Ottáv...*, Praha, 1888-1909, sv. 5, s. 803. Mezulán (it. Mezzolana), polovina, bavlněná tkanina se čtyřnířovou keprovou vazbou, viz tamtéž, sv. 17, s. 244.

zlatníky. V obecní správě působili 2 školníci, 2 synagogální zpěváci, školní zvěč, hrobník, rabín a od poloviny 17. století i promátor.¹¹²

Chevra kadíša a Kolín, „hnízdo židovské“¹¹³

Židovská obec v Kolíně převzala jako první nová pravidla (takanot) pohřebního bratrstva (Chevra kadíša gemilus chasódím) upravené pro pražskou židovskou obec rabim Jehudou Löwem v druhé polovině 16. století, a na nich byla založena roku 1610. Obojí kolínské stanovy z let 1680 a 1718 se odkazovaly na rok 1610.¹¹⁴ Členství v tomto „posvátném sdružení k prokazování dobročinnosti“ bylo prestižní, rodinnou záležitostí, často zde působili členové elity (např. Icik Katz – 1692 primas venkovského židovstva, od roku 1681 byl předsedou rabi David, a to doživotně, za jeho obětavost při moru v Kolíně) a jeho členové byli považováni za nejzbožnější, měli dokonce vlastní modlitebnu. Spolek byl majitelem hřbitova, jeho zisk pocházel z poplatků majetnějších za pohřbení a za místo na hřbitově od přespolních, kteří platili více. Chudým byla péče poskytnuta zdarma. Členové vedli pokladní knihu, kde byly zaznamenány platby či zástavy, protože se zde také hromadila hotovost, mohli půjčovat obci na placení kontribucí. Z toho také někdy pramenily spory, když zde zůstávala zástava obce. Záznamy v knize tak byly dlouhým seznamem šatů, látek, skvostů, knih a domácího náčiní. Spolek také přispíval chudým dívkám na věno. Na hřbitově stál domek, který sloužil jako noclehárna pro projíždějící souvěrce a zároveň špitál. Sluha, který zde ošetřoval se jmenoval liberer. Nejvíce mělo sdružení 49 členů, roku 1718 bylo jejich množství omezeno na 36.¹¹⁵

Roku 1606 se Židům v Kolíně podařilo rozšířit hřbitov nákupem dvorku Doroty Špičkové vedle zahrady císařského rychtáře Jana Pachtu z Rájova.¹¹⁶ Poté si Židé roku 1611 zřídili také vlastní šatlavu za školou. Prý proto, že si stěžovali, že když se některý Žid dostane do městské, „tam prý jen obžerství se oddává, divně se chová a spíše se horší, nežli by se napravil.“¹¹⁷

Po válce bylo roku 1649 ve městě 62 křesťanských a 37 židovských domů zachovaných, ostatních 38 křesťanských spálených, zbořených a pustých, „v židech“ 5, na předměstích bylo

¹¹² NA, f. SM, edice: KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných...* Praha 1997, s. 111-117.

¹¹³ Označení podle Pavla Stránského ze Zap, viz PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, pozn. č. 173, s. 33.

¹¹⁴ Nedochovaly se do současnosti.

¹¹⁵ Podle textu z roku 1933, in: *Život a odkaz. Rudolf Feder*. Praha 1973, s. 71-73, FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 294, dle konzultací s panem Píšou ze SOKA Kolín byly tyto dokumenty spolu s dalšími zničeny během druhé světové války nacisty.

¹¹⁶ PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 38, zápis č. 10.

¹¹⁷ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 278.

ještě více zpustlých domů.¹¹⁸ V Kolíně bylo k roku 1653 evidováno 1313 obyvatel, z toho křesťanů 923 a 390 Židů, mezi nimi 107 židovských berních poplatníků.¹¹⁹ Podle Soupisu poddaných podle víry zde bylo roku 1654 celkem 1078 obyvatel, z toho 788 křesťanů a 290 Židů, tzn. tvořili 26,9 procent obyvatel.¹²⁰

Třicetiletá válka - Konárovičská smlouva

Jak dopadla tíže třicetileté války na Židy, čteme v radním manuálu. Roku 1625 bylo 8. května na radě schváleno, že Židé budou prodávat vojsku týdně 300 liber masa po 4 krejc. Starší Židé však přišli protestovat, že sotva stačí dodávat 100 liber na zámek a 100 vojsku, a proto již více nemohou. Radní jim říkali, že mezi sebou prodávají po 4 kr., proti čemuž odporovali. Nakonec se Židé usnesli, že budou dodávat navíc 50 nebo 100 liber masa týdně.¹²¹

Židé často vedli spory o poplatky obci, splácení dluhů městu, do kterých upadali při placení kontribucí, a nově o povinnosti plynoucí z domů, které odkoupili od křesťanů. Počet osedlých Židů se postupně od devadesátých let 16. století zvýšil na 40. Během války se vyprázdnilo několik domů ve městě sousedících s ghettem a ty se Židům podařilo koupit.¹²² Měli v nich zazdíť okna vedoucí na křesťanské ulice a platit za ně týdenní plat – sobbotale, jako křesťané. Protože to ale neučinili, snažili se konšelé nařídit nové sankce. Pod tlakem císařského hejtmana Jana Václava Gryzle z Gryzlova však Židům mohli pouze zakázat vylévat z oken splašky a Josefu Poláčkovi vlastnickému dům přímo vedle Pražské brány bylo přikázáno okna zaplést mříží. Pak jim byl stanoven i roční plat městu 40 grošů. Nový spor vypukl po císařském nařízení z 31. srpna 1629 o uložení kontribuce sousedům a Židům, měli společně z města odvádět týdně 2 zl. Konšelé neustále hrozili Židům uzamčením synagogy při nesplnění dávek. Další rozepře vyvolali měšťané kvůli obecní kašně, kdy obviňovali Židy z jejího znečištění. Konšelé dali postavit v Židovské ulici stojan na vodu a za něj si vyměřili roční poplatek 38 zl. 33 kr. Židé si ale raději vykopali před školou vlastní studnu na obecním pozemku a poplatek odmítli. Jiná rozepře se rozvinula kvůli obchodu, když dali konšelé

¹¹⁸ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 283, podle kolínských knih trhových a smluvních.

¹¹⁹ Tak by Židé tvořili 29,7 procent obyvatel města. K 23. březnu 1653 je zmiňován soupis majitelů židovských domů, který se mi ale v Soka Kolín ani v NA nepodařilo dohledat. Viz KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných...*, 1997, s. 7, FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 283 a PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 23.

¹²⁰ Zůstává otázkou, který z pramenů lze pokládat za věrohodnější a přesnější, viz KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných...*, Praha 1997, s. 111-117.

¹²¹ Gustav V. SVOBODA, *Život v Kolíně r. 1625*. In: Sborník historického kroužku, 1911/12, s. 191.

¹²² Podobně si opuštěné domy křesťanů mohli zakupovat Židé v Praze po roce 1620 - asi 40 domů. Viz PROKEŠ, *Úřední antisemitismus...*, in: RSDŽ 1929/1, s. 41 ad.

Židům platit za stánky pod loubím na náměstí, a to stejně jako křesťanským prodejcům 5 zl. ročně za krám. Židé si navíc ve snaze o vyhnutí se poplatkům za užití veřejné váhy postavili vlastní. Odmítali také placení ungelu v branách jakožto domácí a nikoliv přespolní, když hnali dobytek do města, čímž ale dost ubírali na městském důchodu. Tyto spory měly být urovnány podle české komory na jednání na tvrzi v Konárovicích 31. prosince 1631 za přítomnosti zástupců města, židovské obce a císařského hejtmána Gryzle. Byla ujednána smlouva o placení poplatků a povinnostech, a to za užití obecního stojanu na vodu a za bývalé křesťanské domy 70 zl. ročně. Dále mělo 12 handlovních Židů, kteří vlastnili pod loubím krám, týdně odvádět 3 zl. míšeňské. Za to jim nikdo nesměl ani o nedělích a svátcích bránit v obchodu, kdy se měli chovat potichu a s úctou ke křesťanskému ritu. Každé kopání studní či děr se smělo dít jen s povolením obce.¹²³

Když ale došlo na mimořádné kontribuce během války, ani Židé se neubránili a museli platit velcímu Janovi z Hasenburka na zimní kvartýr roku 1632-1633. Během třicetileté války byla vinou magistrátu částečně přerušena kontinuita volby židovské správy, Židé sami žádali o změnu mezi staršími.¹²⁴ Volbu měli dočasně potvrzovat pražští Židé. Roku 1653 byla podána na kolínský magistrát nová žádost o obnovení sboru starších.¹²⁵

Roku 1633 v srpnu vypukla v Kolíně morová nákaza. Konšelé se snažili tuto skutečnost utajit, ale už 19. srpna se na jejich shromáždění mluvilo o zákazu styku Židů s křesťany z důvodu rozšíření zhoubné nemoci. Jak už to v těchto dobách bývalo, i kolínští měšťané hledali „viníky“ zavlečení nemoci právě mezi židovskými obyvateli. Židé žádali povolení, aby se mohli dočasně z těsného ghetta vystěhovat do prázdných domů na předměstí, ale nebylo jim to dovoleno. Děkan Jindřich Hofman vydal pro město dvoje artikule pro ochranu před nemocí a ty byly po schválení primátorem Jaklinem vyhlášeny městským písařem Viktorinem Morávkem Pekelským. Zákazy dotýkající se Židů zněly: „1. Křesťané nechodte mezi Židy, toho moru původci, a nic od nich nekupujte, zvláště masa. Podruzi, kteří u židů slouží, ať zůstávají při nich a mezi křesťany ať nechodí. 2. V lázni obecní nemá být topeno ani pro křesťany ani pro židy. 3. Židé se mají ve své ulici zdržovati a mezi křesťany nechoditi, a to pod pokutou šatlavního vězení a placení jednoho dukátu. Rychtář a jeho servus mají

¹²³ Viz PETR, Stanislav PETR, *Pamětní kniha města Kolína do r. 1501*. In: *Práce muzea v Kolíně 1984/3*, s. 66, č. 191.

¹²⁴ Židé žádali o výměnu Rubena Němce, který působil jako starší 23 let! Srov. NA, f. NM, sign. J 7/12.

¹²⁵ PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 24, dokumenty o volbě do roku 1653 jsem nenalezla, jinak NA, f. NM, sign. J 7/12.

karabáčem je do jejich ulice hnáti, odporné za krk bráti. 4. Podruhyně a vůbec křesťané nemají židovského prádla přijímati“. Mor ustal koncem října 1633.¹²⁶

Během pobytu císařských pluků – pánů Koseckého a Zahradeckého, v Kolíně roku 1634 došlo jejich vinou k požáru, kdy hořelo v Pražské, Zámecké a ulici Na Příkopech a v části židovské ulice (šatlava a zcela určitě i synagoga). Zhroutily se městské hradby a začalo hořet na Pražském předměstí, kde padl za oběť městský špitál a 40 domů. Ve vnitřním městě zůstalo jen 21 domů nepoškozených ohněm. Po vpádu Švédů do Čech vzkázal jejich velitel z Německého Brodu Jošt Zikmund Trauš z Guttentagu, že mají kraje čáslavský a kouřimský zaplatit výpalné 100 000 tolarů. Když se Kolínští vydali smlouvat s ním o sumu, ústně jim vzkázal, že mají poslat k němu do 24. března zplnomocněnce s 300 toлары a Židé z Kolína do 24. března poslat 300 dukátů na Lipnici.¹²⁷

Roku 1646 zakázal kardinál Harrach židovským řezníkům prodej masa křesťanům. Kolínští Židé proto v prodeji pokračovali dál načerno. Bernard Schulklepper, který měl dluhy u řeznického cechu, se pokusil podplatit děkana Galliho¹²⁸, aby se předešlo udání řezníků. Děkan ale arcibiskupství o úplatku informoval a Bernard byl internován v Praze na arcibiskupství. Kolínští konšelé se ho snažili obhajovat. Bernard obchodoval se svým bratrem Šťastný a s kupcem a měšťanem na Starém Městě pražském Janem Theodosiem Wisendo z Wisenberku a později se stal primátorem židovské obce.¹²⁹

Správa kolínské židovské obce

Hlavní funkce židovské samosprávy lze dělit na vnitřní – úpravu vztahů mezi členy obce, a vnější – reprezentace zájmů obce/jejích členů ve vztazích s okolním světem a určování jejich forem.¹³⁰ Ve válečných letech 1620 až 1646 nebyli židovští starší potvrzováni ve svém úřadě českou komorou ale pražskými staršími (viz výše). Když se císařský rychtář Jeremiáš Spira dotazoval úředníků české komory na postup schvalování¹³¹, bylo mu sděleno, že bude třeba prostudovat starší dokumenty. Potom došlo i ke konsensu s kolínskými Židy, byla obnovena tradiční forma, z níž plynula platba 3 kop grošů za potvrzení.¹³² Od roku 1655 byla židovská správa po řadě sporů odejmuta komorní rezolucí z 3. února toho roku z pravomoci

¹²⁶ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 282.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Petr Pavel Duchoslav Galli z Kaňku (1643-1662), viz Antonín PODLAHA, *Posvátná místa království českého. Arcidiecéze pražská. Díl IV. Vikariáty: Kolínský a Rokycanský*. Praha 1910, s. 46.

¹²⁹ Podle zápisů v židovské právní knize v letech 1635-1643 měl u roku 1636 Wisenda dluh 780 zl., viz PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 18 a pozn. 114 a FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, 1927, s. 23.

¹³⁰ KUKÁNOVÁ, MATUŠÍKOVÁ, *Matriky...*, in: *Paginae historiae* 1992/0, s. 104.

¹³¹ NA, f. SM, sign. K 44/31.

městské rady. Byla svěřena přímo české komoře, kterou fakticky zastupoval císařský rychtář. Soudní pravomoc v trestních věcech dále patřila místnímu rychtářskému soudu. Složení židovské samosprávy se vyvíjelo s rostoucí populací –nově primátor se dvěma konšely, dva obecní starší, pokladník (Kassirer) a dva obecní sluhové. Přísežní písaři bývali u obce dva, zapisovali právní akty do knih právních pořízen (nejstarší dochovaná je z let 1598-1729), obligačních a trhových, a zároveň zastávali funkci zváče, jež obcházel domy a klepáním zval na bohoslužbu a školní výuku (geschworne Schulklopper, klepáč, zváč, někde školník – bydlel ve škole) a synagogálního zpěváka (Schulsinger, hebr. chazan, česky obřadník, od 19. století kantor).¹³³ Dále v obci figurovali školní otcové (Schulvater) a školníci (Schulmeister). Toto složení samosprávy platilo až do roku 1708. K ukončení sporů s konšely snad vedla smlouva z 22. března 1657 mezi purkmistrem Lukášem Cikánem a staršími obecními Židy o povolení šenku košer vína a stanovení daně (2 zl. z desetivědrového sudu).¹³⁴

Stížnosti podávali kolínští Židé ke kolínskému magistrátu, k české komoře nebo k židovské obci Starého Města pražského, která zastupovala české židovské obce u státní správy. Ta zase zpětně prosazovala zájmy státu u Židů a rozepisovala židovskou berni mezi obce. Tento centralismus pražské židovské obce působil negativně hlavně na vlivnější komunity Židů a ty se začaly z jejího tlaku vymaňovat. Snaha o vlastní samosprávu či autonomii, ale i demografické změny a nárůst počtu Židů v lokálních centrech podpořily etablování židovské zemské samosprávy. K formálnímu uznání „Böhmisches Landesjudenschaft“ Leopoldem I. (1657-1705) došlo roku 1659 i přes protesty pražských Židů. Zemské židovstvo mělo 10 členů – z nich byli 2 starší zemští deputovaní (älteste Lands-Deputierte), 5 obecních zemských deputovaných (gemeinde Lands-Deputierte) a 3 přísedící (Beisitzer). Nahradili tak hlavní funkce pražské obce a byli voleni ze všech 12 krajů. Došlo i k reformě pražské židovské správy, kdy byla pražská reprezentace rozšířena.¹³⁵

Od poloviny 17. století zaměstnávala židovské starší také synagoga a škola. Často si stěžovali na jejich špatný stav a posílali žádosti o povolení jejich opravy. Doposud se však na základě pramenů nepodařilo zjistit, kdy přesně k rekonstrukci skutečně došlo.¹³⁶

¹³² PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 24.

¹³³ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 277.

¹³⁴ Tamtéž, s. 283.

¹³⁵ PĚKNÝ, *Historie...*, Praha 2001, s. 329-331, PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 23.

¹³⁶ Např. žádost starších Židů na konzistoř 1692. Dochoval se také nákras synagogy z poloviny 17. století. Viz: NA, f. APA, sign. D 75/3, k. 1979.

Rabíni

Kolínský rabín byl od 17. století zároveň rabínem Kouřimského kraje. Jeho pravomoc sahala až do významné židovské komunity v Libni. Volba rabína byla v pravomoci židovské obce. Ta si raději volila osobu cizí, aby se výkon rabínské funkce příliš nedotýkal rodinných zájmů.¹³⁷ Působili zde 1596 Michal, 1603-1608 Michael¹³⁸, do své smrti v Kolíně 1614 Chajim ben Sinaj, taktéž do roku 1629 Anšl ben Refoel, poté Izrael ben Mordechai Lipschitz, do roku 1680 Abraham Hirš Porges, který měl za ženu dceru Mordechaiova bratra a pak 1680-1684 Uri Šurage Feibisch. Déle zde působil ještě 1684-1697 Elias Wolf Wedeles, který však sídlil v Praze, neboť byl synem vrchního pražského rabína Šimona Spiry-Wedelese.

Změny v 18. století

Centrální státní politika směřovala za vlády císaře Karla VI. (1711-1740) k radikálnímu potlačení židovské populace. V rámci své antisemitské politiky předložil roku 1724 českému sněmu návrh na vyhoštění těch židovských rodin, které do Čech přišly po roce 1618. S tím však u české šlechty neuspěl, protože by tím byly ohroženy její ekonomické zájmy. Ustanovil proto alespoň stavovskou židovskou komisi, jejíž činností se zabývám v následující kapitole. Omezil židovské podnikání, hlavně obchod s tabákem, solí, zahraničním sukrem, podomní prodej, nájmy mýt, pivovarů a dvorů. Vrcholem jeho politiky byly roku 1726 translokační reskript a familiantský zákon. Jimi byly stanoveny nové, užší meze židovské existence, neboť bylo přesněji specifikováno, kde mohou Židé bydlet a kolik rodin nejvýše to může být. Byl určen tzv. numerus clausus – přesný počet legitimních židovských rodin, a udílení inkolátu, úřední povolení k uzavření sňatku. Pro udělení inkolátu rozhodoval rodinný stav k září 1726 – ženatí, či ovdovělí s dětmi, jiní inkolát nedostali, neboť nebyli považováni za úplnou rodinu. Tyto zákony neplatily v Polsku a Uhrách, proto tam část populace směřovala.

Kolínští Židé se pochopitelně podíleli na činnosti Zemského židovstva, v letech 1702-1710 byl jeho primátorem Isak Sacerdot, jež byl zároveň primátorem kolínské obce. Za prusko-rakouské války byla ochranná dávka (Schutzgeld) kolínských Židů po jednání zvýšena z 81 zl. 30 kr. na 300 zl. ročně. Translokační reskript příliš velký dopad v Kolíně neměl, neboť v blízkosti ghetta nebyly křesťanské kostely, Židé ani nebydleli mimo ghetto, jen některé jejich domy měly okna do nežidovských ulic. V pramenech ale nejsou prozatím nalezeny reakce kolínských Židů na toto nařízení.

¹³⁷ Podrobněji se skladbě správy kolínské židovské obce věnuje PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992.

¹³⁸ Asi je jedná o tutéž osobu.

Karlova dcera, císařovna Marie Terezie (1740-1780) projevila veřejně najevo svou trvalou nechuť k Židům po zámince s podezřením, že obchodovali s Prusky během prusko-rakouské války. Rozkaz k vypovězení židovstva z českých zemí do konce ledna následujícího roku dala 18. prosince 1744. Pak lhůtu prodloužila do konce června. Sami křesťané s tím ale měli problémy, neboť s Židy v Praze obchodovali a měli oboustranné značné dluhy. Kolínští Židé podali žádost 29. dubna 1745 na provedení úředního odhadu nemovitého majetku. Z něho vyplynulo, že v Kolíně bylo v té době 57 osedlých Židů, žijících spolu s ostatními ve 42 domech. Jejich cena byla odhadnuta na 19 210 zl. Poté židovská obec sepsala smlouvu s věřiteli o správě majetku, ročním poplatku za dozor 20 zl. a o podmínkách návratu do 2 let či později. Císařovna později svůj dekret po nátlaku vyslanců z evropských zemí a po zjištění potenciální ztráty císařské pokladny na ušlých židovských daních odvolala. Nařídila poté roku 1748 novou tzv. toleranční daň.

Období vlády Josefa II. bylo časem postupného uvolňování státního tlaku na židovské obyvatelstvo v Českém království. Pozvolna přestávali být ve společnosti marginalizováni. Roku 1781 byli Tolerančním patentem postaveni na roveň ostatním tolerovaným skupinám v populaci, tedy získali stejná politická a občanská práva jako katolíci. Roku 1782 zrušil nařízení o omezení bydlení pouze na ghetto, správně však Židé nadále patřili do svého původního bydliště, kde platili i daně a mohli si najímat byty jinde jen na základě privilegia. Byla zrušena povinnost Židů nosit ponižující zvláštní označení (žluté kolečko), bylo jim uděleno právo navštěvovat všechny domácí (kromě teologické) vysoké školy a univerzity a uplatňovat se patřičně v akademickém životě. Nebylo jim sice umožněno plně a bez omezení realizovat svůj náboženský život, zásadně však byly rozšířeny možnosti obchodu, řemesel a živností. Pragmatické vídeňské vládě šlo hlavně o využití židovského hospodářského potenciálu ve státě s permanentně nahnutým rozpočtem, ale jistě to byly změny mezi Židy vítané, uvolňující.¹³⁹ Po smrti Josefa II. došlo k určité redukci jeho nařízení, neboť se díky přílišné reformní snaze potýkala státní správa s odporem obyvatel. Všechna ponechaná nařízení z dob vlády Marie Terezie a Josefa II. dotýkající se Židů byla shrnuta v tzv. Systemálním patentu Františka II. (1792-1835) roku 1797, kterým byla určována židovská politika v českých zemích dalších padesát let.

Řemesla, živnosti a počátky podnikání

Od počátku 18. století se snažili Židé proniknout do dalších odvětví služeb a prodeje např. vlastní pálenky, vína a zdejšího piva. V roce 1703 se v Kolíně věnovali i holičství a

felčarství.¹⁴⁰ Čistě ženským povoláním byly např. pradleny a krajkářky (více viz kap. IV). Kolem poloviny 18. století se věnovali i obchodu s dobyt看em a koňmi, ovocem, mlékem, obilím a moukou, mezi Židy bylo 7 učitelů, 11 krejčích, 2 záplatáři, švec, punčochář, 5 řezníků a 2 košeráci, 2 šenkýři, vinopalník, 3 hospodáři, 3 nádeníci, 3 pekaři, usnář, posel, nosič, 2 ladiči, hrobař, herec Abraham Pentlař, primátor a rabín. Největší roční příjem měl usnář - 300 zl.¹⁴¹ Kramáři, handlíři i hausírníci kombinovali v prodeji různé druhy zboží, často i čtyři a více komodit.

Po odvolání vypovězení v polovině roku 1745 se ucházeli o koncesi na prodej tabáku i Židé a získali ji tři – Šalamoun Chajle, Enoch Saudek a Rafael Platten, společně s křesťanem Václavem Häuslerem, který měl mít ve svém domě č. 20 na náměstí hlavní sklad a ostatní měli právo na dvě trafiky v židovské ulici a jednu ve městě. Od roku 1724 vlastnilo město koželužnu vedle mostu přes Labe. Židovské obci byla prodána do emfyteuzního nájmu 3. března 1780 na pálení (flusování) drasla a vydělávání kůže za 200 zl. hotově a 66 zl. ročního platu.¹⁴² Židé si pro nedostatek místa ve své ulici pronajímali od konce 18. století také krámy ve městě, např. Josef Veigert pronajal roku 1794 na náměstí v domě č. 8 ochrannému Židu Marku Saudkovi na 12 let krám, dvě světnice a sklep za výroční plat 200 zl.¹⁴³ Na konci 18. století přibyla další zpracovatelská řemesla, zlatnické a stříbrnické. Židé museli mít povolení na zpracování drahých kovů a jejich vývoz jim byl zcela zakázán. V soupisech pro Kolín se zmínky o povolení neobjevují, jinde na Kouřimsku ano.¹⁴⁴ V Kolíně bylo specifické zpracování granátů, žili zde brusiči, vrtači a handlíři s granáty. Handlovali také s různými tkaninami (plátno, hedvábí, flanel), kůžemi (surová, sdělaná, jirchářská), železem, či handlířka s nýty, mezi řemeslníky byla celá řada prýmkařů i s mistry a tovaryši, tkalounkář, střihač kalhot, rukavičkář, tapetář, knihvazač a jirchář. Další obživu měl povozník a kuchtík ve sladovně či jídelně (Garküchler). Nájemní palírna byla na zámku¹⁴⁵, roku 1779 pronajal magistrát výrobu a čepování pálenky Židům Josefu Dubovi a Izraelu Bacharachovi (1783

¹³⁹ PĚKNÝ, *Historie...*, Praha 2001, s. 107ad.

¹⁴⁰ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 284, viz stížnost bradýře a felčara Josefa Šucha na židovskou konkurenci.

¹⁴¹ CHALUPA (et al.), *Tereziánský katastr...* Praha 1966, s. 55.

¹⁴² V soupisech 1783 ani 1793 jsem ale nenašla žádnou osobu, která by byla nájemcem flusárny nebo jejím zaměstnancem! Pouze jircháře a handlíře s kůžemi. V 19. století ale byla flusárna/potašárna velkým podnikem.

¹⁴³ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 285.

¹⁴⁴ *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 in einer chronologischen Ordnung und systematischen Verbindung, Bd. 1 – 8.* Wien, 1786 - 1787, Bd. 1. Díky doktorce Ebelové.

¹⁴⁵ Kolínský zámek byl v té době již jen hospodářská budova určená pro správu místního panství. Byl postaven na vnější části západních městských hradeb husitským hejtmanem na místě spáleného dominikánského kláštera v letech 1437. Později byl užíván jako panovnická zástava a jako rezidence příliš nesloužil, do renesanční podoby byl přestaven Benediktem Rejtem pro Karla z Žerotína, viz Vladimír RIŠLINK, *K současnému stavu poznání*

Josef Dub-nájemce šenku, 1783 Enšl Elbogen, 1793 Israel Elbogen). Čím dál více obyvatel se živilo službou, sluhu měl rabín, inspektor, židovští starší a byl zde i svatební zřízenec, kolínští Židé sloužili v cizích městech i v cizině. Zpočátku století zde působili pouze ranhojič a porodní babička, později i chirurg Mojžíš Beer a jeho syn Jakub ben Mojžíš chirurgii studoval v Uhrách v Eisenstadtu, oba zemřeli v Kolíně a mají náhrobek na Starém hřbitově. Dvě rodiny žily ze zisků z finančních transakcí. Vzdělání se věnovali učitelé dětí a v normální škole, opisovači tóry či soukromí instruktoři. O obecní a náboženský život se staralo 7 školníků, 3 opisovači tóry, hrobník, zpěvák, basista¹⁴⁶, školní zváči a rabín.¹⁴⁷

Židovská obecní správa a rabíni

Na začátku 18. století mělo dojít k reformě židovské správy v Kolíně, a to prostřednictvím nového organizačního řádu (Jüdische Pollizey Ordnung). Šlo o nové stanovení vnitřní správy obce, tzn. volba židovských starších, rozdělení obyvatelstva do tří tříd podle odváděné daně, kterým mělo náležet aktivní i pasivní volební právo a specifikace postavení a práv školního zváče. Velký spor se rozhořel ohledně dvou koncepcí řádu významných kolínských činitelů, primátora Izáka Sacerdota a staršího Michala Rubína. Kolem obou se utvořily skupinky podporovatelů, kteří se vzájemně obviňovali z přestupků. Česká komora proto stanovila tříčlennou komisi, která ji měla informovat o situaci. Roku 1708 bylo ukončeno jednání české komory s kolínským magistrátem a kolínskou židovskou obcí o řádu. Ve správě obce poté působili: primas, 4 představení a 4 starší, 2 přísežní písaři jež byli zároveň sluhové ve škole, správce úvěrové pokladny (Kassirer)¹⁴⁸, dále představení synagogy, jež se starali o chudé a cizí Židy, kteří se do Kolína často dostávali. Rabín byl zároveň předsedou soudu (Bejt din). Jeho plat činil pouhé 4 zl. týdně. Rabíni 18. století byli již podrobněji dokumentováni.¹⁴⁹

Rabínem byli v Kolíně v letech 1697-1718 Baruch Austerlitz, 1739-1745 až do své smrti v mladém věku Michl Juda neboli Jehuda ben Michael. Jeho následovník Juda Léb, syn Jechiela Michla Glogau zde pracoval jen roku 1746, kdy také zemřel. Po léta 1746-1781 zde působil Jakub Illový, syn Pinkase Illového z Uherského Brodu, byl velmi váženou osobností. Rabín Illový byl stejně jako otec velmi vzdělaný v talmudu a snažil se svoje postavení

architektonického vývoje kolínského zámku. In: Lapis Refugii 2003/1, s. 2-9; OTTO, *Ottův...*, Praha, 1888-1909, díl 27, s. 818-819.

¹⁴⁶ V soupisu 1793 uvedeno česky!

¹⁴⁷ MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku; JIŘINEC (et al.), *Soupis...* Praha 2003.

¹⁴⁸ Darlehenkasse, úvěrová pokladna fungovala do konce 18. století, půjčovala chudším Židům na krátkodobé nízké úvěry. Posledním pokladníkem byl Juda Löw Saudek. Viz FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 296.

využívat v sociální sféře, v péči o slabší. Nejprve působil jako rabín 1744-1747 ve Slavkově na Moravě, poté až do své smrti roku 1781 v Kolíně¹⁵⁰, byl také vrchním rabínem Kouřimského kraje. Jeho žena Jaala (+1804) byla členkou sdružení zbožných žen (Našim cadkanijot), které můžeme označit za odnož Chevry kadiši¹⁵¹.

Představení synagogy byli v šedesátých letech Nisan Beneš (Natan Schidlow, 1727-1805), Abraham Raudnitz (Abraham Sachsel) – s nimi měl rabín Illový nejvíce sporů, dokonce je označoval za úhlavní nepřátele, Eliáš Goldes a Josef ben Jonáš. Primasem byl do roku 1768 Saudek Jakob, poté Abraham Raudnitz.¹⁵² Dalšími úředníky židovské samosprávy byli pokladník Henoah (+1762) a jeho bratr Josef, primátor a aprobant (+1782), synové Chajima ben Cadoka (Saudek). Jejich strýc Jokev, syn Cadoka (+1760) byl otcem Saudka Jakoba, primátora z druhé poloviny 18. století.¹⁵³ Becalel Raudnitz (Sachsel) byl v představenstvu pohřebního spolku Chevry Kadiši. Nisan Beneš, který obchodoval s vínem¹⁵⁴, byl přísežným písařem spolu s Mosesem Flommerscheinem (kolem 1798) a židovským přísedícím (soudcem), o jedním z jeho rozsudků ohledně dvoru a sklepů se dozvídáme více.¹⁵⁵ Zajímavá byla skutečnost, že vzhledem k tomu, že byl kolínský magistrát první instancí pro tento právní případ, byl rozsudek vyneseno do pozemkových knih. Tehdejší státní úřady viděly nejradši, když si Židé své vnitřní spory řešili v rámci vlastní jurisdikce a nezatěžovali s nimi magistrát ani další instituce. Židovský soud měl za představeného rabína, dva učence jako přísedící (čestný úřad), druhou a první odvolací instanci tvořili vrchní přísedící a vrchní rabín v Praze.

Roku 1767 došlo ke sporu primase Saudka s rabínem Illovým poté, co nastal při mši takový rozruch, že se všichni rozutekli. Rabín zůstal sám a musel se postarat o tóru. Primas ho obvinil, že to rabín sám vyvolal a navíc Illového urazil. Poté se 18. října 1767 konalo sezení představenstva, kde bylo rozhodnuto, že se urážky na adresu rabína promíjí, byl považován za „svatého muže“, všemi ctěného učence s vysokou autoritou. Illový si dopisoval s pražským

¹⁴⁹ Mj. hlavně práce Rudolfa Illového a Rudolfa Federa.

¹⁵⁰ HAMÁČKOVÁ, *Starý židovský...*, 1987, s. 110.

¹⁵¹ FEDER, *Kolínské židovské pohřební bratrstvo*. In: *Život a odkaz*, 1973, s. 73-74.

¹⁵² Rudolf ILLOVÝ, *Z rodinné historie*, in: *Kalendář česko-židovský*, 1930/31 – 50, s. 14 otisku a s. 31 viz: www.kramerius.cz 27.7.2006. V tomto textu je ještě citováno z orig. *Monatshalterbuch*, která se dochovala jen v německých opisech ve fondu MÚ Soka Kolín, nebo by mohla být uložena v ŽMA.

¹⁵³ HAMÁČKOVÁ, *Starý židovský...*, 1987, s. 112-113, JAKOBOVITZ, *Jüdisches...*, In: *RSDŽ* 1929/1, s. 323.

¹⁵⁴ ILLOVÝ, *Z rodinné...*, in: *KČŽ* 1930/31, č. 50, s. 39, viz matrika zemřelých, 16. 7. 1812, vdova po něm Sara Schidlow je označena jako vdova obchodníka s vínem. Nathan Schidlow je soupisu 1783 zaznamenán ještě jako Nisan Benesch, handlíř s vínem, platil 12 zl. kontribuci a bydlel v domě č. 48, v té době měli 4 děti. Jejich syn Jakob Schidlow byl obchodník a šenkýř vína, 1793 dostal svatební povolení, na které si vzal Annu, dceru Mosese Blocha z Tachova, žili v domě č. 48 a měli 10 dětí.

¹⁵⁵ Srov. tamtéž, s. 18-28.

vrchním rabínem Ezechielem Landauem. Je zmiňován v řadě hebrejských děl, právnických i talmudických, napsal soubor komentářů k talmudu.¹⁵⁶ Poměrně detailně se dozvídáme okolnosti žádosti o svatební povolení pro jeho syna rabína Illového Isachara Béra (Bernarda Illového) a Rézl (Růženy), dcery Saudka Marka Skutče z Kolína. Bernard se vyučil talmudu v nadačním domě Mojžíše Lahuty. O tomto domě ale bohužel nic více nevíme.¹⁵⁷ Záležitosti ohledně získání inkolátu byly ovšem poměrně citlivým tématem. Existovala totiž možnost získat svatební povolení bez ohledu na pořadí v rodině. Možnost zisku dalšího inkolátu v rodině se odvíjela od výše odváděných daní. Centrální úřady měly k dispozici dokonce stupnici 5 majetkových tříd, kam se dotyčné žadatele zařadit, a po zaplacení příslušné sumy přidělit inkolát „rychleji“. Tento způsob tak byl určen především pro majetné a vlivné židovské rodiny, neboť chudé, marginální osoby nebyly v zájmu státu. „...in die Verheiratung der Juden wird dergestalt gewilliget, dass von denen aus der 1. und 2. Klasse, die nämlich 1000 und 700 Fl. jährlich beitragen, nebst dem Erstgeborenen noch 2 Söhnen, von der 3. jährlich 500 Fl. entrichtenden Klasse nebst dem Erstgeborenen noch einem andern Sohne, von der 4. und 5. Klasse aber nur dem Erstgeborenen allein das Heiraten gestattet werde.“¹⁵⁸ Roku 1768 tak musel Bernard Illový jako třetí syn Žida původem z Moravy žádat o nové familiantské číslo. S atestem z Kolína na guberniu neuspěl, to si vyžádalo ověření a teprve roku 1770 se mohla konat svatba. Pro její účely nechali rodiče obou probourat zeď mezi domy Saudka Skutče a Abrahama Raudnitze. Dalším rabínem se stal 1782-1802 (někde 1801) Eleazar Kallir (Lazar Gallier) původem z Eisenstadtu¹⁵⁹ v Uhrách.¹⁶⁰ V roce 1783 byl kouřimským krajským rabínem Lazar Rechnitz.¹⁶¹

Požáry

První požár v 18. století zasáhl město v roce 1734. Jeho následky nebyly tak tragické, bylo nutno znovu postavit jen 10 domů v západní části města, z čehož dům č. 53 v ulici Na Hradbách byl vlastně nový. Otázkou zůstává, jestli na tento dům muselo být vydáno povolení (po obnovení zákazu z roku 1650 o stavění domů jen na zeměpanské povolení). V parném létě roku 1796 pacholek Jan Zíma hlídal 24. července na kutnohorském předměstí pozemek č.1

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 16. Tento rukopis by měl být uložen v ŽMA.

¹⁵⁷ Syn Bernarda, jež se věnoval hlavně talmudickému učení (*1786) byl Jakub Léb Illový, obchodník a později také učenec. Jeho syn Bernard Illový byl donucen kvůli své podpoře revoluci 1848 (studoval ve Francii a byl politicky liberální) emigrovat do Ameriky, kde působil jako rabín. Tamtéž, s. 39-40.

¹⁵⁸ Vídeň, 22.3.1749, dvorský reskript o židovských sňatcích, In: *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 in einer chronologischen Ordnung und systematischen Verbindung*, Bd. 1 – 8. Wien 1786 - 1787, sv. 1, č. 67, s. 108.

¹⁵⁹ Dnešní Kis-Márton (Železné Město) v Maďarsku. Viz OTTO, díl 7, s. 464.

¹⁶⁰ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 290.

dřívějšího primátora Pábíčka a flintou střílel vrabce. Zátka z prachu zapálila střechu sousední stodoly a shořela velká část domů v Císařovsi, na předměstích a v Kolíně, včetně Židovské ulice (zde lehlo popelem 43 domů). Roztavily se i zvony v chrámu sv. Bartoloměje. Domy doutnaly ještě 14 dní. Postiženo bylo 255 křesťanských a 205 židovských rodin a následovaly sbírky na pohořelé.¹⁶² Zemřel jen jeden osmdesátiletý bradýř. Protože však shořela velká část úrody uložené ve stodolách na předměstích, na čas se ve městě rozmohla ekonomická tíže.¹⁶³

Synagoga, škola a židovské domy

Na místě starší gotické modlitebny (viz výše), která zřejmě shořela při požáru roku 1634, byla v letech 1642-92 postavena pozdně renesanční synagoga. Podle nápisu na stropě došlo roku 1696 k raně barokní úpravě interiéru. Rozšiřována byla roku 1721 (boční a západní lodě) a v průběhu 18. století připojena severní loď a po roce 1815 rozšířena na parkán. Poslední starší úpravy byly provedeny v letech 1844-46. V modlitebním sále se dochoval barokní polychromovaný svatostánek (aron-ha-kodeš) z konce 17. století, klenba s polychromovanou výzdobou s motivem vinné révy a několik původních dřevěných lavic s čísly. Jedna z opon na tóru je součástí trvalé výstavy Okresního muzea v Kolíně, lustr a část vnitřního zařízení jsou dnes v synagoze Temple Emmanuel v Denveru (USA). Velmi cenná raně barokní stavba (na štítu s hebrejským nápisem: „však budu jim svatyní i za ten malý čas“ a s datací jejího dokončení - 1893) je zachována v původní podobě.¹⁶⁴

Ve stejném traktu budov před synagogou stála škola a rabínský dům. V Kolíně existovala známá ješiva¹⁶⁵ už v pozdním středověku. Budovu školy známe prokazatelně roku 1654. Později zde vznikla triviální škola s výukou hebrejštiny. Roku 1745 byla přestavena s novým rokokovým průčelím, pravděpodobně od stavitele Josefa Jedličky.¹⁶⁶ Od roku 1782 začala zároveň sloužit jako byt rabína a tak se začalo s hledáním pozemku na novou školu. Roku 1788 navštěvovalo zdejší normální židovskou školu 41 dětí, roku 1789 už 50, i když podle oficiálních údajů to mělo být 80. Až do čtyřicátých let 19. století bylo nádvoří před

¹⁶¹ Uvedeno v soupisu z roku 1783, viz MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

¹⁶² SOKA Kolín, f. MÚ, sign. A X/1-18.

¹⁶³ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 285.

¹⁶⁴ Ez.11.16, Vladimír RIŠLINK, informační leták o kolínské synagoze, nedat. (cca 2000). <http://synagogy.euweb.cz> 1.8.2006, zde autorka: Jitka OTLOVÁ; Jan a Ladislav KAMARÝTOVI, *Město Kolín*. Kolín 2000, s. 31. Synagoga byla kompletně zrestaurována na konci devadesátých let 20. století, nyní slouží malé výstavce o Židech v Kolíně a kulturním účelům, je majetkem města Kolína.

¹⁶⁵ Židovská „vysoká“ talmudická škola, srov. viz PĚKNÝ, *Historie...*, Praha 2001, s. 190.

¹⁶⁶ Pavel VLČEK (ed.), *Encyklopedie architektů, stavebníků, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004, s. 279. Zde je uveden kolínský stavitel na komorních statcích Josef Jedlička, i jako autor domu Jáchyma Soudka a jeho bratrů a jednotné přestavby domů po požáru roku 1734 i domu č. 53 v ulici Na Hradbách – židovské.

synagogou volné a tvořilo malé náměstí a tehdy bylo konečně vybráno jako jediné vhodné místo pro novostavbu školy (parcela č. 126, nyní č. 157).¹⁶⁷

Nejstarším domem vůbec je č. 150 z roku 1250. Roku 1720 byla městská šatlava prodána Izákovi Velimskému za 300 zl. rýnských, roku 1904 byla zbourána a bylo tím uvolněno místo pro stavbu průchodu v novém obytném domě. Na domě č. ? nese vchod klenák s datem 1732 v hebrejštině. Rabínský dům nese číslo 124, nyní společný vchod se 125. Vedle něj vlevo stojí budova školy a dále je č. 157, empírový dům židovské náboženské obce z poloviny 19. století s průchodem k synagoze. V roce 1897 postihl blok domů u Kouřimské ulice požár, jehož následky nám zůstaly v podobě fotografie. Tento blok byl pak v letech 1920-1921 asanován a zcela přestavěn. V padesátých letech 20. století byl zbořen rohový dům č. ? v židovské ulici a v devadesátých letech byla na jeho místě postavena téměř shodná replika s patrem na krakorcích.

Hřbitov

Starý židovský hřbitov v Kolíně byl podle tradice založen roku 1418 (což by mělo znamenat, že je starší než Starý pražský hřbitov). Dochovány jsou zde náhrobky asi od poloviny 15. století, v současnosti je nejstarší čitelná dvojice kvadrátních renesančních náhrobků z roku 1492 v blízkosti vstupní brány (viz výše). Hřbitov byl majetkem Chevry kadišy. Je zde asi 2637 náhrobků a další neoznačené hroby chudiny. Nejčastěji se ve výzdobě objevuje symbolické zobrazení myši, kočky, lišky, jelínka a medvěda, kohenských rukou a levitské konvičky. V Kolíně se nachází ještě Nový židovský hřbitov, založený po zaplnění Starého na konci 19. století, kde se dodnes pohřbívá.

Zde pohřbení jsou kromě obyčejných lidí především významné zdejší osobnosti. V Kolíně jsou pohřbeny i osoby, které mají spojitost s Prahou. Becalel (?-1599 n. 1600) syn rabiho Jehudy Löwa, zemřel v Kolíně po svém krátkém působení, o jeho smrti vznikla v 19. století řada legend. Nejběžnější verze vypráví, že mladý Becalel měl doručit důležitý dopis do Uher. Cestou se zastavil na noc v Kolíně u svých židovských souvěrců. V noci, když zmožený vínem ulehl, ho začalo trápit, co je asi důležitého v listu, který vezl. Neodolal, otevřel jej a poté náhle zemřel. Protože pohřební povoz nebyl s to jeho tělo dopravit do Prahy, vydali se tam alespoň poslové se zprávou o jeho úmrtí. Otec rabi Löw jim ale pověděl, že již o všem ví, a že mají syna pochovat v kolínské „zahradě“, která je dostatečně důstojná i pro syna slavného rabína. Ejila, syn Šemuela Maizla (+1621), příbuzný pražského primátora Mordechaje Maizla, je na svém náhrobku označen jako mučedník, nám ale chybí pramenné

¹⁶⁷ HAMÁČKOVÁ, *Starý židovský...*, 1987, s. 112.

objasnění.¹⁶⁸ Chajim ben Sinaj (+1624), synovec rabína Jehudy Löwa, působil krátce v Praze a poté nastoupil na místo rabína v Kolíně. Byl také rektorem místní ješivy a zemským rabínem. Je zmíněn v kolínské knize Hazkarot, kde jsou uvedeni jeho synové jako dárci místní almužnické pokladny na uctění jeho památky.¹⁶⁹ Další významný náhrobek patří Anšilovi, synu Refaela a jeho ženě Welkivě, dceři Šemuela Šacha (+1626). Zde pohřbeným byl rabín z konce 18. století Eleazar Kalir, který proslul mimo jiné svým pedagogickým působením na ješivě, vyučoval i budoucího nymburského rabína Izáka Spitze. V knize Hazkarot je uvedeno jeho datum úmrtí, což je velmi výjimečné.¹⁷⁰

Židovská populace

Populace Židů v Kolíně měla v 18. století i přes legislativní omezování jako v ostatních městech stoupající charakter. Podle soupisů zde žilo roku 1724: 901, 1783: 969 a 1793: 1153 Židů. Počet familiantských míst kolísal 1783: 226, 1793: 221¹⁷¹, 1799: 219 a 1811: 220 familiantů.¹⁷² Na počátku 18. století daň odvádělo asi 220 osob.¹⁷³ V druhé polovině století se však uvádí v Kolíně 300 rodin,¹⁷⁴ z toho 200 Židů platících kontribuci.¹⁷⁵

Kolínská židovská ulice měla na konci 18. století 50 popisných čísel a to hlavně díky rozdělování domů na menší části. Židé obývali v roce 1793 nejen ghetto, ale také 4 domy na Pražském předměstí a 4 již přímo ve městě.¹⁷⁶ Před polovinou 19. století mělo židovské ghetto 52 domů. Židé se začali postupně slučovat se zdejšími obyvateli, vždyť byli také starousedlíky.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 113.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 109-110. ŽMA, rkp. sbírka. sign. Ms 64, fol. 11a. Popis rukopisu a citace viz: Jiří SADEK, Jiřina ŠEDINOVÁ, *From the MSS Collection of the State Jewish Museum in Prague (Manuscripts of Liturgical Contents)*, In: JB 1977/13, č. 2, s. 88-89.

¹⁷⁰ ŽMA, rkp. sbírka, sign. Ms 64, fol. 16b.

¹⁷¹ Sander ale uvádí chybně 224 familiantů, srov. SANDER, *Počty židů...*, in: SAP 2002/52, č.2, s. 558 a JIŘINEC (et al.), *Soupis...*, Praha 2003, s. 77-78 a SOkA Kolín, f. MÚ Kolín, sign. A IX/22.

¹⁷² Sander uvádí opět špatně uvedený součet Židů v Kolíně-městě pro rok 1724: 921, správně v soupisu leží 901. Srov. Tamtéž a NA, f. HBS, sign. S IX, inv. č. 23, k. 3, inv. č. 72, 73, k. 19, sign. S XVI, inv. č. 111, kniha č. 9.

¹⁷³ Což zhruba odpovídá počtu familiantských čísel roku 1724, viz ŽMA, f. Kolín – ŽNO, sign. 67026.

¹⁷⁴ Více než bylo familiantských čísel! Viz ILLOVÝ, *Z rodinné...*, KČŽ 1930/31, č. 50, s. 14. Familiantských čísel bylo jen 220.

¹⁷⁵ JAKOBOVITZ, *Jüdisches...*, in: RSDŽ 1929/1, s. 336.

¹⁷⁶ „in der Kristen Stadt“, viz JIŘINEC (et al.), *Soupis...*, Praha 2003, s. 77-78 a SOkA Kolín, f. MÚ Kolín, sign. A IX/22.

Souhrn událostí

Židé v Kolíně usazeni asi před polovinou 14. století

1373 první psaný doklad o židovském působení v Kolíně

1504 druhá nejpočetnější obcí v českých zemích

1541 první vypovězení Židů z Čech, 15 rodin z Prahy, Kolína, Litoměřic a Žatce dostalo výjimku a mohly zůstat ještě za účelem urovnání dluhů a závazků

1558 povolení k nákupu židovských domů

1564 trvalý návrat do Čech

1567 spory o prodané židovské domy

1581 nejstarší doklad o kolínské židovské obecní správě (soupis členů správy, potvrzení volby českou komorou)

1596 první soupis poplatníků židovské daně (soupis rychtáře Jana Pachtý z Rájova)

1633 mor v Židovské ulici

1634 požár města a staré synagogy

1655 změna židovské samosprávy (dohled byl odňat městské radě ve prospěch komory, jejíž pravomoc vykonával císařský rychtář)

1708 nový organizační řád pro kolínskou židovskou správu

1721 přestavba synagogy

1734 menší požár Kolína

1796 velký požár Kolína (výpočet odškodného)

IV – SOUPISY

Soupisy obyvatel jsou jedním z hlavních pramenů pro demografická bádání předstatistického a raně statistického období. Zahrnovaly v raném novověku nejprve většinou vybrané specifické skupiny obyvatel (berní poplatníci, křesťané) a to až do poloviny 17. století. Byly prováděny zprvu lokálně, na příkaz místní správní instituce, poté i centrálně pro celé území státu. Soupisy, které se orientují na židovské obyvatelstvo, měly hlavně fiskální důvody. Česká komora chtěla mít přehled o Židech, kteří jí platili berni, nejen prostřednictvím pražské židovské obce, ale i přímo z konkrétního místa. Hospodářský a hlavně finanční potenciál byl základem tolerance židovské diaspory obecně, stejně tak i v Čechách.¹⁷⁷ Vysoké židovské berně tvořily podstatnou část příjmů státní pokladny. Omezování možností k obživě vedlo Židy k výnosnému obchodu s cizím zbožím a financemi. Zároveň byl na ně brán menší berní ohled než na křesťany. Tento fakt byl ale politicky problematický, i na úrovni státní správy se o něm mluvilo, a to hlavně v první polovině 18. století v souvislosti s protižidovskou politikou rakouského císaře Karla VI.

Exkurz – židovské daně

Zdanění Židů mělo jinou formu i výši než u křesťanů, protože „netrpěli“ s obcí. Židovské daně se stabilizovaly okolo poloviny 16. století. Základ tvořila daň „za ochranu“ (Schutzgeld), která se platila přímo královské komoře. Výše daně byla pevná, zemský sněm pouze určil dobu (2-4 roky) a termíny jejího výběru (sv. Bartoloměj – 24. srpna, sv. Jiljí – 1. září, sv. Mikuláš – 6. prosince, Vánoce). Daň rozkládala jednotlivým obcím pražská židovská samospráva, resp. vrchní zemský rabín a výběr v Čechách zajišťovalo direktorium. Snažili se rozložit platby více plošně, původně ji platili hlavně pražští židovští obchodníci, a tak byl na státní správu z místních židovských obcí trvale vyvíjen tlak, aby si dávky vybírala sama. Ochrannou daň fakticky platily jen bohatší rodiny v obcích. V Kolíně Židé do roku 1554 platili 32 zl. ročně, na sv. Jiří – 23. dubna a na sv. Havla – 16. října.¹⁷⁸ Obecně Židé platili ještě širokou škálu dalších místních dávek, docházelo tak ke dvojímu zdanění – majetková daň (Besitztsteuer), daň z artiklů obchodu – z prodaného piva, vlny, dobytku a koní, masa, obilí, krámského zboží (Konsumsteuer), daň z úroků (Zinssteuer) a domovní (Haussteuer). Na Moravě jsou nejstarším pramenem k výběru daní příznávací berní listy moravských stavů, kde

¹⁷⁷ PROKEŠ, *Úřední antisemitismus...*, in: RSDŽ 1929/1, s. 41.

¹⁷⁸ NA, f. NM, sign. J 7/12, výpis z kolínského urbáře.

šlechtici přiznávali daně vybrané od svých ochranných Židů (Schutzjude¹⁷⁹, od 1583 ad.). Daně platili svobodní Židé od 10 let 10-20 bílých grošů, manželský pár platil 1 ½ – 3 zl.¹⁸⁰ Během třicetileté války byli nuceni zaplatit celou řadu mimořádných dávek, a to včetně příspěvků na zimní kvartýry, na nichž se jinak nepodíleli. Od konce 17. století vedlo vysoké daňové zatížení k trvalému zadlužení židovských obcí, které byly zpětně závislé na splátkách svých dlužníků – často i měst samotných (jako v Kolíně). Města zase při pokusech židovské obce o neplacení dávek zabavovala Židům rituální předměty, zatýkala starší či zamykala hřbitovy nebo synagogy.¹⁸¹

V 18. století měli Židé zdaněno takřka vše, co prodávali i provozovali, včetně příjmů pohřebního bratrstva a židovské lázně. Roku 1748 po odvolání vypovězení ze země uvalila na Židy Marie Terezie novou tzv. toleranční daň, za toleranci jejich přítomnosti. Toho roku byla stanovena její výše na 300 tisíc zl. Toleranční daň se však nově rozepisovala i na nejchudší židovské obyvatele, což vedlo k jejich dalšímu zbídačení. Koncem 18. století bylo složení daňového zatížení následující – daň z majetku, daň z potravin a rodinné daně, čímž zahrnulo všechny dosavadní poplatky (daň z hlavy, ze jmění až do výše 1/3 majetku, z košer masa, ze sobotních svíček, z užívání luxusních předmětů, z rituálních institucí atd.). Celková výše zdanění Židů byla v Čechách a na Moravě vyšší než v ostatních zemích habsburské monarchie.¹⁸²

Soupisy lokálních úřadů

1596 – nejstarší soupis Židů

V archivních pramenech fondu Stará manipulace jsem našla dva dokumenty dotýkající se Kolína, které předcházely prvnímu soupisu z roku 1651 postihujícímu všechny obyvatele českých zemí.

Nejstarší dochovaný soupis kolínských Židů odvádějících berni z 18. února 1596¹⁸³ byl proveden císařským kolínským rychtářem Janem Pachtou z Rájova na příkaz české komory. Pachta je sepsal podle domů, ve kterých bydleli. Uvedl jejich předjmení a živnosti, pokud

¹⁷⁹ Šlechta si na svá panství povolávala jednotlivé židovské rodiny za účelem podpory místního obchodu nebo aby jim pronajala některé své provozy, např. palírny a koželužny, do poloviny 17. století také mýta.

¹⁸⁰ Pavel KOCMAN, *Die jüdische Besiedlung Mährens an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts nach den Steuererklärungen der mährischen Stände*. In: JB 2005/41, s. 163 an.

¹⁸¹ Václav PEŠÁK, *Židovská berně v Čechách r. 1527-1529*. In: RSDŽ 1935/7, s. 1-28; PĚKNÝ, *Historie...*, s. 279-284.

¹⁸² PĚKNÝ, *Historie...*, s. 279-281.

¹⁸³ NA, f. SM, sign. K 44/31.

nějaké měli. Dále přiložil i počty berních osob v předchozích letech 1594 a 1595. Tento soupis nám poskytuje základní průřez obživou, obvyklou mezi tehdejšími Židy ve větším královském městě, nalezneme zde 15 různých povolání, řemesel a živností, včetně zaměstnanců obce. Velmi často splývá jméno rodové s povoláním a jde jen těžko určit rozdíl.¹⁸⁴ V soupisu je uvedeno 63 osob a 34 domů. Pokud budeme počítat pouze s osobami zde uvedenými, vychází průměr 1,8 rodiny na dům. Je však zajímavé, že zde nefigurují vůbec žádné ženy, i když se později, hlavně až jako vdovy, také podílely na obživě rodin a podnikání.

Dalším dokumentem je nedatovaná listina ze stejného období, kde je uveden seznam členů židovské obce ve správní záležitosti.¹⁸⁵

Posledním dokumentem, který dokládá počty Židů jen lokálně, je nedatovaný text asi z první čtvrtiny 18. století. V něm anonymní autor zmiňuje 155 židovských rodin s 789 lidmi v Kolíně.¹⁸⁶

Souписы obyvatel

1651 – Soupis poddaných podle víry

Prvním soupisem, který postihuje všechny skupiny obyvatel v rámci českých zemí, byl Soupis poddaných podle víry. Jednalo se o evidenci všech obyvatel, kromě duchovních a vojáků. U židovské populace nehraje roli věk pro první příjímání jako u křesťanů. Proto jsou v soupisu uvedeny všechny děti už od kojeneckého věku.¹⁸⁷ Údaje o věku dětí do jednoho roku jsou ve formě: počet týdnů věku/52 (týdnů v roce). Rodiny jsou uváděny podle domácností, kde žilo často společně více osob, včetně dalších svobodných osob, vdov a čeledi, než jen rodičovský pár a jejich děti. Není sice zachován v kompletním rozsahu (mělo by chybět několik složek i pro Kouřimský), pro naši studii ale postačuje plně (viz I. kap.).¹⁸⁸ Místodržitelským patentem z 4. února 1651¹⁸⁹ byl adresován krajským hejtmanům, kteří shromáždili údaje o obyvatelích podle příslušných panství. Do šesti týdnů měli rychtáři předat soupisy na vrchnostenskou kancelář, poté na krajské hejtmanství a na místodržitelskou kancelář. Složky vytvořené podle vzorového formuláře obsahovaly osobní údaje s uvedením

¹⁸⁴ Např. čtyřikrát se vyskytuje rodové jméno Sklenář.

¹⁸⁵ NA, f. SM, sign. K 44/31.

¹⁸⁶ *Šedivý všední den v Kolíně*. ŽM, dokumentace Kolín; viz PETR, (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 33, pozn. č. 174.

¹⁸⁷ I když na Kouřimsku byly uváděny i malé děti křesťanů. Obecně se však děti před birmováním nezapisovaly.

¹⁸⁸ NA, f. SM. Edice: KLÍMOVÁ, *Souпис...*, Praha 1997, s. 111-117.

¹⁸⁹ JAKL (et al.), *Souпис poddaných...*, Praha 1954.

majetkového postavení, povolání, věku a vyznání. U křesťanských obyvatel, kteří nebyli katolíci, se uvedlo je-li možnost je přivést na katolickou víru. Je zajímavé, že u Židů, a to nejen v Kolíně, tato potencialita nebyla reflektována. Na konci každého výkazu byly uvedeny církevní majetkové soupisy, pro katolické kostely velmi podrobně, pro židovské modlitebny a školy pouze stručná zmínka o existenci. Hodnověrnost se lišila podle jednotlivých krajů, protože se hejtmani snažili vykázat více katolíků, než odpovídalo realitě nebo jim přiřadili možnost naděje na obrácení ke katolicismu. Vrchnosti skutečně velmi záleželo na vyznání jejich obyvatel a to z důvodu, aby předešli zásahům státní katolické moci. Soupis dokumentuje hospodářské a sociální poměry na českých panstvích po třicetileté válce.

Kolín měl v roce 1651 asi 1078 obyvatel, z toho 290 Židů a 788 křesťanů, Židé tedy tvořili 26,9 procent obyvatel.¹⁹⁰ Podle údajů v soupisu byl průměrný věk židovských mužů 37,5, žen 34 a dětí 6 let. Najdeme zde škálu 14 živností, tedy o jednu méně než v roce 1596. Uvedená povolání asi nebyla příliš kompletní, je v nich uvedeno příliš málo žen, u nichž by byla živnost upřesněna. Není příliš jasné, jak přesně získával rychtář údaje od Židů, zda prostřednictvím židovské samosprávy, či osobně.

1702 – seznam konzumentů soli (výsledné součty pro panství)

Tento pramen poskytuje rámcový přehled rozložení židovské populace v českých zemích pro dobu, kdy nebyly vytvořeny žádné soupisové dokumenty. Jedná se o soupis počtu křesťanů a židů ve věku nad 10 let a to na panstvích, v královských a některých poddanských městech. Roku 1701 byla jmenována komise, jež stanovila údaje, které měly být zjišťovány v dotazníku. Vrchnosti však daly najevo svůj odpor, a tak byly dotazy redukovány na polovinu. V říjnu roku 1702 bylo provedeno sčítání, podle kterého se vytvořil rozpis daně a odběru soli. Šlo o prosazení nového státního monopolu na dovoz soli, povinný odběr gmundenské soli v ceně 5 zl. za bečku spolu se solní přírůžkou za každého obyvatele země¹⁹¹. Docházelo ale ke značným zmatkům v odběru atd., a tak se podle nového nařízení z 1. ledna 1703 obchod vrátil zpět do původního systému. Roku 1706 se však císařský solní monopol ustanovil definitivně a byly pro něj použity původní podklady. Do současnosti se v českých archivech dochovaly pouze v tzv. Bořkových Collectaneích – sbírce Jana Kryštofa Bořka, opisy sumářů z roku 1705. Při jejich hodnocení musíme ale brát v úvahu také fakt, že se vrchnosti pokoušely o zmenšení dopadu monopolu na jejich podnikání. Záměrně snižovaly

¹⁹⁰ Pracuji s čísly odlišnými od edice, kde nejsou započítány děti bez uvedení jména, kdežto já jsem je do součtu zahrnula. Někteří autoři pracují až s 37 procentním podílem Židů v Kolíně. Toto číslo podle mě není reálné.

¹⁹¹ MAUR, PÍŠOVÁ, *Sčítání...*, in: HD 1994/18, s. 10.

počty obyvatel, hlavně co se týče Židů, včetně kolínských.¹⁹² V Kolíně-městě bylo uvedeno 923 křesťanských a 190 židovských obyvatel. Toto číslo ale krajně koliduje s počty Židů už po třicetileté válce, kdy žilo v Kolíně asi 30 procent Židů, a nyní by jejich počet poklesl na téměř 17 procent!¹⁹³ Proto přijímám závěr, že je tento pramen pro určení demografického vývoje židovského obyvatelstva v podstatě nepoužitelný.¹⁹⁴

Soupisy centrálních úřadů – Katastry

Starší typ evidence – berní rejstříky, vznikaly za účelem usnadnění výběru pozemkové daně jako evidenční pomůcky. Nalezneme v nich rozpis majetkových poměrů konkrétních osob. Po třicetileté válce byly nahrazeny novějším způsobem evidence – katastrem. Na základě údajů o výnosu z polností a ze živností pak byly rozepisovány daně. V 18. století již bylo využíváno k určování daní i bonity a typologie půdy. Pro židovské obyvatelstvo mají spíše souhrnný význam, Židé nesměli vlastnit pozemkový majetek a byli zdaněni jinak, jejich výnosy z živností zde rozepisovány nebyly. Posledním katastrem byl tzv. Stabliní, provedený v letech 1817-1860. Vzhledem k rozsahu své práce a sledovanému období jsem zahrnula jen jeho součást – indikační skizzy, jako obrazovou přílohu, neboť jinou stavební dokumentaci k dispozici nemáme a postihuje již jinou hospodářskou situaci židovského obyvatelstva.

1654 – Berní rula

V Berní rule v Čechách byli podrobně zapsáni jen křesťanští poddaní. Proto pramen poskytuje omezenou možnost komparace počtu křesťanských a židovských berníků. K roku 1657 jsou v Kolíně uváděni berní odvádějící osedlí Židé pouze v počtu 87 přes 20 let a 29 přes 10 let, bez dalších zpřesnění. Navíc je zde informace o 12 domech, které Židé odkoupili od konce 16. století od křesťanů.¹⁹⁵ Dále zde nalezneme popis pustých usedlostí po třicetileté válce. Protože zapsané údaje nebyly příliš přesné, došlo v letech 1667-1682 na její revizitaci, která ale není v práci zahrnuta.

¹⁹² Tamtéž, s. 15.

¹⁹³ Tamtéž, s. 62.

¹⁹⁴ Edice pramene je pořízena tamtéž. Solní soupis kolínských obyvatel je v NA, f. Bořkova sbírka, 2. řada, sv. VII, f. 57-59 a f. 33'.

¹⁹⁵ HAASOVÁ-JELÍNKOVÁ, *Berní rula...*, Praha 1952, s. 105. Stanislav Petr tuto informaci o počtu domů interpretuje jako číslo, kolik domů Židé odkoupili od roku 1620, viz PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 33, pozn. č. 172.

1748 – Tereziánský katastr

S přípravou moderního katastru bylo započato již roku 1710. V tereziánském katastru byla sice uvedena veškerá poddanská půda, Židé ji však stále nesměli vlastnit. Proto zde ještě nefigurují podrobné informace o nich. Podle vizitace v roce 1718 se uvádí v Kolíně 138 židovských rodin ve 38 domech, souhrn živností a výnos z daní nejbohatšího živnostníka – 300 zl.¹⁹⁶

1789 – Josefský katastr

Josefský katastr byl připravován už v letech 1775-1789. Na základě původních berních příznání z roku 1785 byly fassse vyhotoveny místními komisemi v letech 1788-1789. Zahrnovaly po urbaniální reformě půdu selskou i panskou. Židé si mohli nadále pouze najímat panské grunty a ucházet se o příděl neobdělané půdy. Fasse pro Kolín-město byly uzavřeny k 16. červenci 1788.

V Josefském katastru lze nalézt opět jen stručné uvedení toho, co náleží k židovské obci. Jedná se o židovskou ulici, na Pražském předměstí židovská chalupa patřící k domu č. I (domek chevry kadíši), židovský krchov „bez užitku“ a vyhořelý dvůr, „který od židovstva koupený byl ke krchovu židovskému“.¹⁹⁷ Nalezla jsem sice údaje k (manželskému) páru Josefa a Rosalie Wolfových, ale v soupisu 1783 ani jeden z nich nefiguruje, takže o nich jako o Židech vlastnících domy č. 15 a 16 a dvě zahrady (o rozsahu 778 a 111 sáhů) nepíši. Stejně tak domkář Jan Možíš v č. 34 na Pražském předměstí a jeho zahrada.¹⁹⁸

Soupisy židovských obyvatel v 18. století

V 18. století se dostáváme do období modernějších a exaktnějších způsobů evidence obyvatelstva. Tuto „dobu“ soupisů Židů zahajuje sčítání v rámci židovské politiky císaře Karla VI. Po zřízení „Comisio in rebus iudeorum“ císařským reskriptem z roku 1714 pro vypracování návrhu redukce židovského obyvatelstva byl za účelem stanovení současné populace proveden první celozemský soupis roku 1724 pro venkovské a 1729 i pro pražské Židy. Původním záměrem panovníka bylo prostřednictvím tohoto soupisu vytvořit podklady k eliminaci počtu Židů na stav populace roku 1618. Poté následovala v letech 1726 a 1727 zákonná opatření jako nařízení o numeru clausu, translokační reskript a familiantský zákon, které měly za úkol omezit populační nárůst židovského obyvatelstva, vymezit lokality pro

¹⁹⁶ CHALUPA (et al.), *Tereziánský katastr...*, Praha 1966, s. 55

¹⁹⁷ NA, f. JK, inv. č. 2264, k. 996, fassní formuláře svázané do knihy, č. zápisu: 105., 137., 138. a 139.

¹⁹⁸ Tamtéž, č. zápisu: 36., 135., 136., 146., 220., 221.

židovská ghetta a podpořit hospodářský růst ve prospěch křesťanské populace. To mělo za následek postupný odchod části židovské populace do Polska a Uher, ale i jinam do ciziny. Výsledků, které tím sledovala státní správa, ale fakticky dosaženo nebylo. Nebylo reálné „eliminovat“ židovskou populaci takovými zásahy. Celá problematika byla také otázkou politických, fiskálních a obchodních zájmů státu, kde se mísily zájmy stavů, šlechty, českého zemského gubernia atd.

V době josefinských reforem a později vznikla celá série židovských soupisů za daňovými účely. Tehdy již převážily pragmatické zájmy fiskální a hospodářské politiky státu a bylo upuštěno od extirpačních snah.

1724 – První centrální soupis Židů

Vyhotovení tohoto soupisu řídila Židovská komise prostřednictvím krajských úřadů. V soupisu, který působí vcelku věrohodně, ale přesto kolísá jednotnost zapsaných údajů a nelze se na některé přesnější údaje spoléhat. Jedná se především o již ženaté či vdané potomky rozvětvených rodin, kdy dochází k nejasnostem, kde byli započítáni či do které užší rodiny patřili. Další komplikací jsou také rodiny, kde je uvedeno první a další manželství, tam jsou stejné problémy se započítáním potomků. To klade na editora případné edice tohoto pramene zvýšené nároky.

Ze souhrnu povolání vyplývá, že si jeho sepisovatelé dali více záležet i na ženách, protože se vyskytuje širší záběr povolání a to i čistě ženských – krajčářka, porodní bába, kuchařka, švadlena, hostinská, šenkýřka, pekařka, mlékařka (poslední dvě měly i své mužské kolegy).¹⁹⁹

1783 – soupis, edice

Období osmdesátých let 18. století bylo časem převratných změn nejen v židovské společnosti díky reformám rakouského císaře Josefa II. Po zrušení židovské komise dvorským dekretem z 31. prosince 1781 byly její pravomoci a agenda přeneseny na české zemské gubernium.²⁰⁰ Následující sčítání venkovských Židů bylo provedeno roku 1783 českým guberniem prostřednictvím krajských úřadů a vrchnostenských úředníků za účelem přesného určení daňových výběrů. Soupis zpracovávali vrchnostensští úředníci podle jednotného vzoru vydaného českým guberniem. Celý byl soupis kouřimského kraje dodán guberniu v červenci

¹⁹⁹ NA, f. HBS, sign. S IX., k. 3, sl. 18 a 19.

²⁰⁰ KŘEPELKOVÁ, *Židovská komise...*, Praha 1965.

1793. V Kolíně se na soupisu zřejmě podílela i židovská samospráva.²⁰¹ Soupis pro Kolín město se odchyluje od předepsaných rubrik, protože nebyl vytištěn vzorový formulář a pro edici byl upraven jednotně. Údaje z rubriky *Hat Kinder Mensch oder Weiblich* byly přiřazeny k rodinnému stavu, v případech, kdy nebyla vyplněna, byla přepsána *ohne Kinder*, mohlo však také jít o opomenutí úředníka.²⁰² Židé byly zapsáni podle popisných čísel, nejprve ti, co platili daně a žili ve městě, poté žijící na zámku a zvláště byli zapsáni Židé, kteří z různých důvodů neplatili žádnou daň (chudí, pro nemoc či stáří, učitel normální školy, přísežný písař, školník, sluha židovských starších). Tento soupis umožňuje šíří svých informací zpracování souhrnu obyvatelů v domech a odváděných daní.²⁰³

1793 – soupis, edice

Hlavním cílem, pro který byl soupis proveden bylo sledování a kontrola dodržování familiantského zákona z roku 1726. Je to tedy jistý signál, že nebylo zcela upuštěno od diskriminační politiky rakouské monarchie. Soupis vznikl na základě nařízení gubernia ze 4. ledna 1793.²⁰⁴ Další opatření z 10. února 1793 vyžadovalo uvedení rodinného stavu synů. Tento soupis již odpovídá poněmčenému přejmenování Židů po nařízení z roku 1787. Soupis byl vyhotoven k 30. lednu vrchním správcem na zámku Frid. Schmidtem a 31. ledna 1793 ostatní části města vyhotoveny purkmistrem Josefem Eckhem a sekretářem Antonínem Kratochvílem.

Je zajímavé, že Židé poměrně rychle využili možnosti a v této době již 4 rodiny bydlely přímo ve městě a další na Pražském předměstí. Co se týče bytových podmínek, tak se jednalo hlavně o sdílení jednoho domu více rodinami (Teilhaus) nebo o místo spojené se školou – synagogou (Schulstelle), jiní bydleli jako nájemci hospodářských provozoven ve vlastním (vinopalny).²⁰⁵ Soupis tak velmi přesně dokumentuje bytové podmínky Židů v Kolíně. Dále jsou zde zachyceny nejpodrobněji rozrody rodin a zaměstnanost. Chybí zde výše odváděné daně.

1799,1811 – souhrnné soupisy

Poslední dva centrální soupisy Židů vznikly opět kvůli daňovým záležitostem. Těmito soupisy se šíř zatím nikdo nezabýval, v podstatě není žádná teoretická literatura. Jedná se

²⁰¹ Na podpisové části složky jsou podepsáni jako komisaři primátor židovské obce a dva její starší. MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

²⁰² MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

²⁰³ I když s určitou odchylkou, vykázané částky mohly být chybné, protože jinak by 3 osoby platily 1/3 celkové částky!

²⁰⁴ Viz pozn. č. 18, s. 213 in: JIŘINEC (et al.), *Soupis...*, Praha 2003.

souhrnné zápisy, které po obsahové stránce příliš nevyprávějí (kromě jmen familiantů a rok udělení inkolátu – jako rodopisný pramen).²⁰⁶ V soupisu z roku 1799 jsou zachyceni jen venkovští Židé, soupis z 1811 eviduje i Židy v Praze.

Nemají už podobu soupisových archů, ale jen knih pořizovaných na základě hlášení z panství a krajů. Vyhotoveny byly k 6. červenci 1799 a 22. červnu 1811 ve Státní účtárně, do knih se připisovali familianti dále až do roku 1836.²⁰⁷

Prameny hromadné povahy – Matriky

Posledním typem pramene vzniklým ve mnou sledovaném období jsou knihy a matriky židovských náboženských obcí. Jedná se o knihy obřezek pro chlapce a narození pro dívky, knihy familiantů a pozdější standardizované matriky narozených, oddací a zemřelých a jejich duplikáty, tzv. kontrolní matriky.

Nejprve byly hebrejsky na obcích rabínem vedeny knihy obřezek chlapců (Beschneidsbücher), poté podle nařízení českého gubernia z 8. října 1783 na školách knihy narození (Geburtsbücher), kde kantoři evidovali již novorozence obojího pohlaví.²⁰⁸ Knihy familiantů byly zavedeny v rámci aplikace familiantského zákona guberniálním výnosem z 28. února 1823 o jednotném vedení knih u krajských úřadů, pražského magistrátu, na vrchnostenských úřadech a u státní účtárny. Mezi familianty nebyli počítáni rabíni, synagogální zpěváci a učitelé v židovských školách. V Kolíně se dochovaly 4 knihy familiantů.²⁰⁹ Byly vedeny do roku 1848. Matriky byly zavedeny jednotně pro křesťany a Židy zároveň patentem 20. února 1784 (který platil až do prosince 1849). Matriky ale nejsou ze svého nejstaršího období v Kolíně zachovány (proto uvádím jen obecný souhrn). Společně byly vedeny i knihy/matriky sňatků (Trauungsmatrik) a úmrtí (Todesmatrik), knihy obřezek vedl nadále rabín. V letech 1784-87 se zapisovalo pouze rodné jméno (předjmení). Po reformě císařským patentem z 23. června 1787 byla stanovena povinnost přijmout a od 1. ledna 1788 užívat germanizovaná židovská jména. Nebyly respektovány ani návrhy Židů, aby bylo povoleno přijímat jména biblická. Bylo stanoveno 110 mužských a 35 ženských křestních jmen a povolená příjmení, která museli všichni přijmout. Příjmení byla většinou utvořena překladem podle hebrejských, nikoliv zkomolených německých forem.²¹⁰ Dále od roku 1788

²⁰⁵ Tamtéž, s. 15.

²⁰⁶ KŘEPELKOVÁ, *Soupisy...*, Praha 1965.

²⁰⁷ NA, f. HBS, sign. S XV, k. 26, 1 kniha a sign. S XVII, k. 31, 1 kniha.

²⁰⁸ KUKÁNOVÁ, MATUŠÍKOVÁ, *Matriky...*, in: PH 1992/0, s. 105-106.

²⁰⁹ NA, f. HBF, sign. IX/V- kniha 79 až IX/VIII – kniha 81.

²¹⁰ Více viz ŽÁČEK, *Studie k vývoji židovských jmen osobních v nové době*. In: RSDŽ, 1936/8, s. 275-349.

vznikla povinnost vést matriční záznamy výlučně německy. Od roku 1794 byly povinné ohlášky narození od židovských porodních babiček. Po systemálním patentu roku 1797 (viz kap. III.) byla zavedena duplicita matrik (i katolických) pro lepší kontrolu evidence, druhou tzv. kontrolní matriku vedli katoličtí faráři na základě pravidelného doplňování údajů.²¹¹

²¹¹ KUKÁNOVÁ, MATUŠÍKOVÁ, *Matriky...*, in: PH 1992/0, s. 103-127.

V – SPECIFIKACE SOUPISOVÝCH PRAMENŮ

Struktura formuláře 1596

1. číslo domu 2. jméno hlavy rodiny/poplatníka 3. živnost (není vždy uvedena) 4. pořadí v soupisu 5. další poplatníci/mužští obyvatelé domu (s uvedením věku, pokud jsou mladší dvaceti let; živnost a pořadí)

souhrn soupisu:

shrnutí počtu poplatníků (mužů) nad 20 let a pod 20 let

8 almužníků, 4 podruzi, 3 hospodáři, 2 kupci, 2 služebníci ve špitále, 2 podruzi almužníci, 2 školníci, 2 služebníci, 4 ve škole a ve špitále, 1 – rabín, řezník, učitel dětí, školník, kantor, podkantor, písař, řemenář, sklenář.

Tzn. 15 povolání a živností.

Struktura formuláře 1651

1. jméno hlavy rodiny/živitele/vdovy 2. majetkové/právní postavení 3. povolání 4. věk 5. jméno manželky 6. věk 7. jména potomků sestupně podle stáří 8. věk 9. další svobodné osoby (s upřesněním stavu, věku, povolání)

[v něm. verzi ještě počet synagog, v kterém roce zbudovány a zda s povolením císaře.]

souhrn soupisu:

12 hospodářů, 12 podruhů, 7 almužníků, 3 chudí, 10 kramářů, 30 handlířů, 6 řezníků, 3 krejčí, 2 sklenáři, 2 školníci, 2 kantoři, 1 – pacholek, kuchařka, pentlíř, zlatník, šulkleper, hrobník a rabín, 7 vdov.

Tzn. 16 povolání a živností.

Struktura formuláře 1724

0. počet žid. rodin, které se r. 1618 již v obci nacházely 1. počet žid. rodin, které se od roku 1618 v obci usadily, a to od kterého roku, zda s císařským povolením 2. počet manželských párů, rok usazení, zda s císařským povolením 3. počet jejich dětí – pohlaví, stav mužských potomků (věk není stanoven v kolonce, ale je vyplněn) 4. sloužící podle pohlaví 5. živnost nebo řemeslo.

Za tabulkami: počet synagog a škol, zda s císařským povolením.²¹²

²¹² Souhrn povolání a živností ze soupisu roku 1724 je uveden v tab. 2.

Struktura formuláře 1783

1. jméno familianta 2. číslo domu (speciálně v Kolíně) 3. stav (svobodný, ženatý či vdovec) a počet dětí²¹³ 4. živnost 5. výše odváděné daně.²¹⁴

Souhrn soupisu viz.²¹⁵

Struktura formuláře 1793

1. název panství 2. název obce 3. jméno familianta, manželky a dětí (stav u mužských potomků, případně jejich manželka a děti) 4. vdovy a osoby svobodné, sloužící (a jejich děti, včetně stavu) 5. náleží pod ochranu do panství 6. majetek²¹⁶ 7. živnost .

Navíc byly uvedeny další údaje – popisné číslo domu a rozdělení podle čtvrtí (Kolín). Sami úředníci někdy špatně přečetli názvy rubrik a tak došlo ke změně významu (proto u bodu 6. původně majetek či ve vlastnictví – jinde název profese a vlastní majetek). Pomístní název „in der Kristen Stadt“²¹⁷ znamená, že Židé se v Kolíně již přesunovali do „křesťanského“ města, mimo židovskou ulici. Pouze familiant Josef Dub, nájemce lihovaru, který bydlí v č. 9, je v předchozím soupisu uváděn s bydlištěm v městě, bez přesnějšího určení, možná na zámku, „Verzeichniß deren, welche in der Stadt wohnen, aber ihre Contribution direkt dem Kreiseinnehmer des Kaurzimer Kreises abführen.“²¹⁸

Souhrn soupisu viz.²¹⁹

Souhrnné soupisy

1799

1. název panství 2. jméno a příjmení familianta 3. název obce, kde bydlí 4. rok obdržení povolení k sňatku 5. počet židovských rodin 6. poznámky

1811

1. název panství 2. jméno a příjmení familianta 3. název obce, kde bydlí 4. rok obdržení povolení k sňatku 5. počet židovských rodin 6. poznámky, číslo povolení.

²¹³ původně rubrika *Hat Kinder Mensch oder Weiblich*, její údaje přiřazeny ke stavu.

²¹⁴ Martina MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

²¹⁵ Souhrn povolání a živností ze soupisu roku 1783 je uveden v tab. 4.

²¹⁶ Vzniklo chybou při opisování původního vzorového formuláře.

²¹⁷ Martin JIŘINEC (et al.), *Soupis...*, Praha 2003, s. 8?

²¹⁸ Martina MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

²¹⁹ Souhrn povolání a živností ze soupisu roku 1793 je uveden v tab. 5.

Tabulka č. 6 – celková statistika populace

Nezahrnuji do synů tzv. prvorozené, kteří již samostatně živí rodinu. Ženy-živitelky zahrnují i ženy neprovdané nebo bez uvedení stavu, u kterých je uveden způsob obživy. Tabulka zahrnuje i osoby, které nepobývají v Kolíně, ale jsou zde pod ochranou (roky 1724 a 1793). Pro rok 1783 je možná chyba v průměru daně dána zahrnutím i nejvyšších poplatníků, které editorka označila jako možnou chybu písaře (3 osoby platící 1/3 celkové sumy).²²⁰ V souhrnu vycházím z opravených údajů. (viz kap. III, pozn. 90).²²¹ Nepoužila jsem údaje ze solního soupisu kvůli velké nepřesnosti zde uvedených údajů již při vzniku soupisu. Zde bylo uvedeno k roku 1702 – 932 křesťanů a 190 Židů (zcela jistě jsou počty podhodnocené), pro Kouřimsko vychází 1,26 procent židovských obyvatel a celkem 613 Židů v Kouřimském kraji.²²²

²²⁰ Martina MAŘÍKOVÁ, *Soupis...*, v tisku.

²²¹ SANDER, *Počty židů...*, in: SAP 2002/52, č. 2, s. 558; NA, f. HBS, sign. S IX., k. 3, sl. 18 a 19.

²²² Viz MAUR, PÍŠOVÁ, *Sčítání...*, in: HD 1994/18, s. 62.

ZÁVĚR

Práce postupně vykryštovala do podoby sumarizující dějiny a vývoj židovské obce v Kolíně. Populace měla trvale stoupající tendenci až do poloviny 19. století, jak je to obvyklé v českých zemích. Podíl židovských obyvatel v Kolíně kolísal hlavně v 16. století, během vyhnání po roce 1541 Židé Kolín opustili a po návratu vedli zdlouhavé spory o své domy. Tvořili postupně až 1/3 z celkového počtu obyvatel (1651), nejvíce jich bylo 1153 v roce 1793. Obec od 18. století strádala pod dluhy za židovské daně, proto snad neměla na opravu synagogy a nebyla schopna přes padesát let postavit novou školu. Své stížnosti řešili přes královskou komoru a v krajních případech i přes pražskou židovskou obec. Je nutno zmínit, že listy obce či jejich profesních skupin nerozlišují rozdíly, nemluví o společenských skupinách. Jazyk pramenů zjednodušuje dějinnou skutečnost realitu na náboženské rozdělení. Židé se stylizují do „chudých poddaných královské komory“. Jediné momenty, kdy vyplývají na povrch konkrétní osoby a jejich zájmy, jsou např. střety s vrchností (spor Veroniky z Lipé s Izraelem Noskem).

Podle zkoumaných pramenů a jejich zjednodušeného vidění byla hlavní příčinou sporů mezi obyvateli města obživa, vzájemná konkurence byla silná a měšťané nebyli schopni Židem v určitých oblastech konkurovat díky levnější práci, zvláště v 18. století i větší dostupnosti židovských výrobků díky podomnímu obchodu. Soužití bylo problematické z důvodu naplňování a respektování panovnických nařízení, snižující či zvyšující okruh povolených živností, ale zároveň bylo oboustranně výhodné – Židé si pronajímali zámeckou vinopalnu, měli zručné řemeslníky, kterých byla celá řada (např. knihvazači, ladiči, granátníci, zlatníci, řezníci, tkalounkáři), a zajišťovali přísun zahraničního zboží do Kolína (obchod s tkaninami). Postupně rostla jejich specializace a rozšiřoval se okruh možností. I přes náboženský odpor a konkurenci křesťané neváhali využít židovské nabídky a magistrát musel často obchod mezi nimi regulovat. Židé byli vždy připraveni využít poptávku na trhu (měli své stánky už v 18. století i na náměstí). V době morů v 17. století ale i zdejší měšťané podléhali běžnému obrazu „Žida kazícího vodu a vzduch“. Židovská samospráva tvoří takřka kontinuální řadu osobností táhnoucí se od počátku obce. Zastoupení Židů v obci se postupně rozšiřovalo a bylo regulováno zvláště novým Policejním řádem z roku 1708, který byl dlouho v obci předmětem sporů. Vystalo zde několik nejasností. Jak se vyvíjela funkce školního zvače, od kdy byl také přísežným písařem spolu se synagogálním zpěvákem? Jakou funkci zastávali Schulvater a Schulmeister?

Práce snad tak přispěla k vyjasnění situace okolo sporů o domy a řemesla, ale bohužel nejsou dochovány vypovídající archivní dokumenty k židovským cechům na konci 18. století. To se týče také židovského vzdělávání, dobročinnosti a spolků. Tyto instituce nejspíše podstatně formovaly život obce a vztahy mezi jejími členy. Jak ukazují srovnání v poslední kapitole, nedávají soupisy příliš srovnatelné údaje. Přesto je v nich zaznamenána určitá kontinuita stoupajícího vývoje. V roce 1724 už bylo evidováno i několik specificky ženských povolání, ale po důsledném prosazení familiánského zákona a z něj plynoucího vzoru paternální rodiny je v dalších soupisech takřka nenajdeme.

V práci neustále narážím na problém nedochovaných pramenů, u řady údajů je nutno spolehnout se na práce starších autorů, kteří své zdroje necitují. Nelze tak již zjistit, jaké úřední knihy či typy dokumentů byly obcí vedeny. Známe často jen výpisy (Monatshalterbuch), či asi nekompletní řadu knih (knihy obligací ad.). Není to bohužel výjimečná situace, platí to i pro většinu židovských obcí v Čechách. Během nacistické správy Protektorátu Čechy a Morava v průběhu druhé světové války asi v roce 1942 došlo v Kolíně ke zničení archivu židovské obce, který byl údajně spálen v elektrárně. Přesto se mi podařilo najít několik unikátních pramenů v Národním archivu, sumarizovat obyvatelstvo a zdokonalit přehled o vývoji židovské obce a samosprávy v Kolíně. Co se týče použité literatury, zde má práce rezervu ohledně využití obecnějších studií ze sborníků Collegia Carolina.

Na poslední chvíli se mi dostaly do ruky přípravné texty k novému vydání Práce muzea v Kolíně, řada společenskovední, 2006/9. Toto číslo se věnuje dějinám Židů v Kolíně a přináší nové poznatky ohledně datace prvních zmínek o Židech, ale i o jejich novějších osudech. Jedná se především o rozbor Acta Judeorum a v nich obsažené první datace ředitelem kutnohorského okresního archivu panem Vojtěchem Vaňkem. Dále Vaňek našel zmínku z první poloviny 14. století v Codexu epistolaris regni Johannis, kdy již platili Židé z Kolína královi berni. Také upozorňuje na literaturu, která dosud nebyla reflektována mezi českými badateli. Podle jeho srovnání v sedmdesátých letech 14. století v Kolíně působilo asi 6 ekonomicky silných rodin, v Acta Judeorum vystupuje 17 židovských osob. Děkuji proto panu Pejšovi ze SOkA Kolín za zprostředkování, ač jsem zmíněný sborník již nemohla plně v textu reflektovat, neboť je zatím v tisku.

Zároveň se otevírá další možné pole působnosti, neboť by bylo potřeba věnovat se novému rozboru židovských záznamů v radním manuálu a jejich zhodnocení. Další práce čeká na badatele ohledně židovských trhových a obligačních knih a zhodnocení sociálních struktur a vztahů mezi magistrátem a židovskou obcí v 19. století. Vůbec k židovské obci v Kolíně v 19. století nejsou dosud žádné studie, kromě prací rabína Federa z počátku 20.

století. Další kapitolou je architektonický vývoj budov synagogy a školy a ostatních domů, a to i na základě archeologických průzkumů, neboť staré základy domů mohou ještě poskytnout údaje zpřesňující počátky židovského osídlení. Tomu se částečně věnovali bratři Kamarýtové, jejichž pozůstalost je uložena ve fondu SOKA v Kolíně. Jistě by bylo přínosem, věnovat se i rozboru hebrejských smluv uložených tamtéž, ale jedná se i paleograficky o velmi obtížnou záležitost. Podle pana Pejši je mezi nimi svatební smlouva ze 17. století. Co se týče dvou základních institucí obce, máme k dispozici ještě dokumenty ze 17. století ve fondu Pražského Arcibiskupství v Národním archivu.

Práce mi poskytla napínavou možnost nahlédnout pod pokličku dějinám královského města Kolína z jiného pohledu. Dokumenty židovské obce patří k jedněm z nejzajímavějších v kolínském archivu. Práce z nich ale zatím nebyly často veřejně publikovány a teprve v současnosti dochází k jejich dalšímu zpracování a zpřístupnění veřejnosti, a to i formou absolventských prací. Doufám, že tato práce k tomu přispěje také.

LITERATURA A PRAMENY

PRAMENY

NEVYDANÉ PRAMENY

Národní archiv Praha

Arcibiskupství Praha APA - sign. C/142, 1, k. 2226, sign. C/142, 3, k. 2227, sign. C/142, 4, k. 2228, sign. D 75/3, k. 1979.

Josefský katastr JK – inv. č. 2264, k. 995, 996

Nová manipulace NM – sign. J 4/102, 7/12 k. 259-261, 7/41-61 k. 269-272

Soupisy židů HBS – sign. S IX, inv. č. 10, k. 3, sl. 18 a 19, sign. S IX, inv. č. 11, k. 3, inv. č. 23, k. 9, kniha č.1, inv. č. 28, k. 9, inv. č. 45, k. 22-23, inv. č. 73, k. 24-26, sign. S XV, inv. č. 28, k. 9, sign. S XVI, inv. č. 111, kniha č. 9

Stabilní katastr - Indikační skizzy IS – sign. Křm. 161, 162, inv. č. 1292

Stará manipulace SM – sign. K 10, K 44/9, 31, 53, 72

Židovská komise HBK – inv. č. 12, k. 1, inv. č. 27, k. 2, inv. č. 29, k. 2, inv. č. 31, k. 2, inv. č. 49, k. 4

Okresní archiv Kolín

Městský úřad Kolín – Registratura I., č. 26, Registratura II., sign. A IX/1 – 11, A IX/2 – 90, A IX/22, A X/1 – 18, B VII/2 – 99, B XVI/1 – 18, B XVI/22

Židovská náboženská obec v Kolíně – 4 nesign. kartony

Liber jud. contractuum 1598-1729, Lib. jud. possessionum, obligationum, Kniha míst v synagoze, do roku 1849. Sign. D1. Celkem 18 knih.

Indikační skizza – povinný císařský otisk

Fotografická sbírka

Archiv židovského muzea v Praze

Fond Kolín – ŽNO – sign. 67025-6, 1 nesign. kniha

Kniha hazkarot, Kolín, zal. 1672, rkp. Sběrka Žid. Muz. Sign. Ms 64 – fol.11A, 16B, 9A

VYDANÉ PRAMENY

Marie HAASOVÁ-JELÍNKOVÁ, *Berní rula – 18. svazek, kraj Kouřimský I.* Praha 1952.

Antonín CHALUPA (et al.), *Tereziánský katastr český, 2. sv., Rustikál (kraje K-Ž).* Praha 1966.

- Martin JÍŘINEC (et al.), *Soupis židovských rodin z roku 1793. II., Kouřimský kraj, Bydžovský kraj, Litoměřický kraj*. Praha 2003.
- Martina MAŘÍKOVÁ, *Soupis židovských rodin z roku 1783. Kouřimský kraj*. V tisku.
- Eduard MAUR, Dagmar PÍŠOVÁ, *Sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702*. In: Historická demografie, 1994/18, s. 7-67.
- Helena KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Kouřimsko*. Praha 1997, s. 111-117.
- Jiří KUDĚLA, *Soupis zemřelých pražských židů z let 1749-1759*. In: Folia Historica Bohemica 1993/16, Praha, s. 121-170.
- Stanislav PETR, *Pamětní kniha města Kolína do r. 1501*. In: Práce muzea v Kolíně 1984/3, s. 3-84.
- Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 in einer chronologischen Ordnung und sistematischen Verbindung*, Bd. 1 – 8. Wien, 1786 - 1787

LITERATURA

- Karel a Věra BERÁNKOVI, *Stará manipulace 14. stol.-1805*. Inventář, Svazek I. Praha 1973
- Josef BERGL, *Judaica v archivu ministerstva vnitra v Praze*. In: Sborník archivu Ministerstva vnitra republiky československé, 1933/6, s. 5-64.
- Týž, in: *Encyklopaedia Judaica*. Band. III. Berlin 1929, s. 206 an.
- Bohumil BONDY, František DVORSKÝ, *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku, I a II, 906-1620*. Praha 1906.
- Zuzana FÁTOROVÁ, ved. práce Eduard MAUR; *Židovská komunita v Novém Bydžově v 16. až 18. století*. FF UK Historie, Praha 1993, 105 s.
- Richard FEDER, *Kolínští Židé*. In: Kalendář česko – židovský 1927/8, s. 197 an.
- Týž, *Kolínští Židé*. In: Město Kolín, jeho vývoj dějinný, kulturní, obchodní a průmyslový. Kolín 1927.
- Jiří FIEDLER, Pavel EHL, Arno PAŘÍK, *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha 1992.
- Týž, *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha 1992.
- Hugo GOLD, *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Prag, Brünn 1934.
- Vlastimila HAMÁČKOVÁ, *Starý židovský hřbitov v Kolíně*. Praha, 1987.
- J. HEŘMAN, *Archivy židovských obcí z Čech a Moravy*. In: JB 1971/6, č. 1 s. .
- Vladimír HRUBÝ, *Entstehung und Entwicklung der jüdischen Matriken in Böhmen*. In: JB 1981/17, č. 2, s. 90-102.
- Rudolf ILLOVÝ, *Z rodinné historie*. In: Kalendář česko-židovský, 1930/31 – 50, s. 18-27.
- Václav JAKL, Zdena MARKVARTOVÁ, Dana STUHLÍKOVÁ. *Soupis poddaných dle víry 1651*. Inventář. Praha 1954.
- Tobias JAKOBOVITZ, *Jüdisches Gemeindeleben in Kolin /1763-68/*, In: RSDŽ 1929/1, s. 294-330.
- Jan a Ladislav KAMARÝTOVI, *Město Kolín*. Kolín 2000.

- Ruth KESTENBERG – GLADSTEIN, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern I. Erster Teil. Zeitalter der Erklärung 1780-1830*. Thübingen 1969.
- Pavel KOCMAN, *Die jüdische Besiedlung Mährens an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts nach den Steuererklärungen der mährischen Stände*. In: JB 2005/41, s. 160-260.
- Anita KŘEPELKOVÁ, *Erfassung der jüdischen Bevölkerung in Böhmen im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jh. und die Bestrebungen, den Anteil der jüdischen Bevölkerung einzuschränken, im Lichte einiger historischen Quellen*. In: JB 1970/6, č. 2, s. 55-69.
- Táž, *Soupisy židů (HBS) 1724 (1723) – 1811*. Inventář. Praha 1965.
- Táž, *Židovská komise (HBK) - 1714 (1651)-1783*. Inventář. Praha 1965.
- Zlataše KUKÁNOVÁ, Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Matriky židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě z let 1784 až 1949*. In: *Paginae historiae* 1992/0, s. 103-127.
- Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen*. In: SAP 1972/20-2.
- Týž, *Problémy demografické struktury Čech v pol. 17.stol.* In: ČSČH 1971/29, s. 839-870.
- Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Die Juden in der ersten böhmischen Kataster*. In: JB 2002/38, s. 5-91.
- Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*. Praha 1999.
- Zuzana MIŠKOVSKÁ, Stanislav PETR (et al.), *Sborník z historie židů na Kolínsku*. Kolín 1992.
- Ja'akov NEWMAN, Gavri'el SIVAN, *Judaismus od A do Z. Slovník pojmů a termínů*. Praha 1992.
- Bedřich NOSEK, *Soziale Differenzierungen und Streitigkeiten in jüdischen Kultusgemeinden der Böhmisches Ländern im 17. Jahrhunderts und Entstehung der „Landesjudenschaft“*. In: JB 1976/12, č. 2, s. 59-92.
- John F. OPPENHEIMER (ed.), *Lexikon des Judentums*. New York 1967.
- J. OTTO, *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Praha, 1888-1909.
- Leo PAVLÁT (ed.), *Židé: dějiny a kultura*. Praha 2005.
- Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001.
- Václav PEŠÁK, *Židovská berně v Čechách r. 1527-1529*. In: RSDŽ 1935/7, s. 1-28.
- Antonín PODLAHA, *Posvátná místa království českého. Arcidiecéze pražská. Díl IV. Vikariáty: Kolínský a Rokycanský*. Praha 1910.
- Moritz POPPER, *Zur Geschichte der Juden in Kolin (Böhmen) im 14. Jahrhundert*. In: *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1893-4, s. 219-236.
- Jaroslav PROKEŠ, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Redukční a extirpační pokusy z let 1679 až 1729*. In: RSDŽ 1929/1, s. 4-224.
- Alexander PUTÍK, *Boj o Máří, aneb, Kolín v roce Šabataje Cviho*. In: *Židovská ročenka* 1998-99, s. 47-59.
- Vladimír RIŠLINK, *Synagoga*. Kolín, nedat. leták.
- Týž, *K současnému stavu poznání architektonického vývoje kolínského zámku*. In: *Lapis Refugii* 2003/1, s. 2-9.

- Blanka ROZKOŠNÁ, Pavel JAKUBEC, *Židovské památky Čech. Historie a památky židovského osídlení Čech*. Brno 2004.
- Jiří SADEK, Jiřina ŠEDINOVÁ, *From the MSS Collection of the State Jewish Museum in Prague (Manuscripts of Liturgical Contents)*. In: JB 1977/13, č. 2, s. 88-89.
- SANDER Rudolf, *Počty židů v Čechách v 18. a na počátku 19. století*. In: SAP 2002/52-2, s. 521–590.
- Ferdinand SEIBT, Rudolf K. WLASCHEK (ed.), *Die Juden in den böhmischen Ländern*. Wien-München 1983.
- Gottlieb STEIN, *Familie Schidlow*, Praha 1925.
- J. V. STERZINGER, *Německo-český slovník*. II. díl. Praha 1924.
- Gustav V. SVOBODA, *Život v Kolíně r. 1625*. In: Sborník historického kroužku, 1911/12. s. 66-75, 180-192.
- Josef VÁVRA, *Dějiny královského města Kolína nad Labem*. I. a II. díl. Kolín 1888.
- Pavel VLČEK (ed.), *Encyklopedie architektů, stavebníků, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004.
- Václav VOJTÍŠEK, *O nejstarších knihách města Kolína nad Labem. K diplomatice městských knih českých*. In: Časopis Matice moravské 1917/41, separát, 41 s.
- Václav ŽÁČEK, *Studie k vývoji židovských jmen osobních v nové době*. In: RSDŽ, 1936/8, s. 275-349.
- Život a odkaz. Rudolf Feder. Praha 1973.

ZDROJE NA INTERNETU

- www.compactmemory.de 16.5.2006
- www.kramerius.cz 27.7.2006
- <http://synagogy.euweb.cz> 1.8.2006
- www.toledot.com 15.5.2006

POUŽITÉ ZKRATKY

- HD – Historická demografie
- JB – Judaica Bohemiae
- KČŽ – Kalendář česko-židovský
- LC – Liber contractuum
- MGWJ – Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums
- NA – Národní archiv
- PH – Paginae historiae
- RSDŽ – Ročenka Společnosti pro dějiny československých Židů
- SAP – Sborník archivních prací
- ŽMA – Archiv Židovského muzea v Praze

PŘÍLOHY

Textová příloha

PŘÍLOHA 1.

NA, f. SM, sign. K 44/31

Fol. 1

1596, únor 18., Kolín,

Zpráva kolínského rychtáře [Jana Pachty z Rájova] na Českou komoru o počtu berní platících Židů v Kolíně.

Přitištěná pečeť pod papírovým krytem, papír, inkoust.

Vašich vysoce urozený pane pane, urozený a statečný páni rytíři, páni mně laskavě a milostivě přízniví, službu svou vzkazuji vašim [milostem] a všechno vejborné dobré vynšuji. Milostivé vašich milosti poručení z strany sečtení židův, jest mi dodáno, podle něhož i hned poslušně sem se zachoval, a Židy, coby jich bylo sečetl, jež na tomto vystříhu zejména co jich v kterým domě jest, poznamenané vašim [milostem] odsýlám. Prve pak o tuž věc, žádné ponížení mne nedošlo. Některým snad poslem, aneb jinší niakou příhodou, to sjítí mohli. Ta na poručení vašich [milostí], tak jakž povinen sem, rozdyčky hotov sem, poslušně se chovati. S tím vaší [milost] Pánu Bohu poručení činím. Datum v Městě Novém Kolíně nad Labem v pondělí po Sv. Valentinu, léta 1596. Pochob císařské rychtář v městě Novém Kolíně při tom Pacheus z Rájova.

Fol. 2

I Izák Bechyně hospodář 1

II Abraham hospodář 2

Marek podruh jeho 3

III Joachim hospodář 4

Stiačný syn Abrahama podruh 5

IV Mojžíš řemenář 6

V Jabl rabi učitel dětí 7

VI Samuel kramář 8

Cero mladší skolník podruh 9

VII Žalman řezník 10

Samuel syn jeho desýti letý 11

VIII Alexander 12

IX Abraham Sklenář 13

X Samuel Křelka 14

Jozef syn je[ho] 15

XI Lazar podkantoří 16

Baroch almužník 17

Joachim syn Štaltynkův almužník 18

XII Marek Mandel 19

Velen 20

Šalomoun podruh almužník 21

XIII Jozef Beneš almužník 22

Jakub služebník špitální 23

Šteffl Čížek nemocný podruh a almužník 24

XIV Šimon almužník 25

Izák Sklenář almužník 26

XV Jakub Jzazek kramář 27

- XVI Izák Šilhavý almužník 28
 Samuel syn je[ho] almužník 29
 Šmerle podruh 30
- XVII Eliáš Fryz 31
- XVIII David mladší 32
- XIX Abraham Sklenář 33
 Faktynek starší služebník almužník 34
 Eliáš syn Abrahamův desyti letý 35
- XX Čížek starý nemocný a almužník 36
 Samuel Poláček 37
 Izrael Sruk starší služebník 38
- XXI Marek starší 39
- XXII Mojžíš starší 40
 Abraham syn je[ho] 41
 David zeť je[ho] 42
- XXIII Jozef zeť Žalmanův 43
- XXIV Jakub Sklenář 44
 Adam bratr je[ho] 45
- XXV Izák syn Žalmanův 46
 David zeť Alexandrův 47
 Aron písař v wmotě[?] ženatý 48
- XXVI Abraham Maryanin zeť 49
- XXVII Jakub Dlouhej 50
- XXVIII Šalomun 51
 Izák syn jeho 52
 Cero – vnuci přes deset let 53
 Marek – „- 54
 Izrael zeť Izákův podruh 55
- XXIX Lazar Čížek 56
- XXX Jozef Kavka almužník 57
 Služebník špitální syn jeho 58
- XXXI Michal rabi židovský 59
- XXXII Domek pustý žádné s[?] v něm není
- Mojžíš Cantor, Velen školník, Aron, Izák – ti sou v škole a špitále
- Fol. 3
 Při berně se přiznávají léta [15]95 k [škrt]
 Z židův nad 20 let 34
 a pod 20 let 3
 A léta [15]94
 Nad 20 let 36
 pod 20 let 2.
 Fol. 4
 Vysoce urozenému Panu Panu, urozeným a statečným pánům rytířům, jakož císařské raddám,
 řečené komory v Království Českém, pánům mně laskavě a milostivě příznivým, pochob
 Židé kolínští časný [?]

PŘÍLOHA 2.

Počet Židů v českých zemích v 18. století²²³

Rok	Židů	celkem obyv.	Židé tvoří % obyv.
1754	41 321	2 962 710	1,4%
1785	68 794	4 249 661	1,6%

Sociální zařazení Židů v 18. století²²⁴

52% obchod
20% živnosti
14% svobodná povolání
13% pachtýři

TABULKA 1.

Souhrn úředníků obce

Rok	Rabín	Primátor	Starší ²²⁵	Zpěvák	Školní zvěč/ přísežný písař ²²⁶	Zemský primátor
1500- 1513	Rabi Meir ²²⁷					
1514-	Samuel					
1541- 1559	Mojžíš Malostranský					
	Ošex, Mojžíš Benátský? ²²⁸		Mojžíš Šťastný, Juda syn Davida (1581)			
1582			David zeť Šalamouna, Josef syn Viktorina, Izák zeť Izáčka Malého			
1588	Kalman ben Viktorin		David zeť Šalamouna, Žalman kramář, Jakub Dlouhý			
1591			David mladší, Alexandr Zizkind, Marek syn Izáka ²²⁹			

²²³ G. OTRUBA, *Statistische Materialien zur Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern seit dem Ausgang des 18. Jahrhunderts*. In: Ferdinand SEIBT, Rudolf K. WLASCHEK (ed.), *Die Juden in den böhmischen Ländern*. Wien- München 1983. s. 324

²²⁴ Tamtéž, s. 217.

²²⁵ PETR (et al.), *Sborník...*, Kolín 1992, s. 24-25, pozn. 188-218.

²²⁶ Tamtéž, s. 18, pozn. 114-135.

²²⁷ Tamtéž, s. 8.

²²⁸ Oba uvedeni v soupisu 1596, pod titulem „rabi“, což ale může také označovat jen čestný titul, jako „mistr“, viz. NA, f. SM, sign. K 44/31.

²²⁹ BONDY, *K historii...*, Praha 1906, č. 878, s. 680.

1594			Jakub Dlouhý, David Mladej, Izáček Malý ²³⁰			
1596	Michal		Mojžíš Šťastný, Juda syn Davida ²³¹	Velen		
1601			Mojžíš Sázavský, Alexandr Zizkynd, Marek syn Izáčkův			
1603- 1608	Michael		David Mladší, Abraham Pacovský, Alexandr Zizkynd (1604), Marek Izáčkův (místo A.Z. 1605)			
1608- 1614	Chajim ben Sinaj (do 1624 zemský rabín)		David Mladší, Izák syn Šalamouna, Mandele (1612), Abraham Pacovský (místo M. 1613)			
1614- 1629	Anšl ben Refoel		David Mladší, Marek Mandele, Izák (1616)			
1629-	Izrael ben Mordechaj Lipschitz		David Pacovský, Abraham Pacovský (1629)			
1636			Michal Pacovský, Šťastný Bernard			
1637			Ruben, Šťastný			
1646			Šťastný Schulklepper, Ruben Němec, Mojžíš Beran	Bernard?	Bernard Schulklepper ²³²	
1651	Abraham N. ²³³		Ruben Němec (1631-53) ²³⁴	Jakub (1650)		
1653			Bernard Schulklepper, Izák Kopidlanský, Heršl Zlatník ²³⁵			
1656		Bernard Schulklepper				
1658			Bernard Schulklepper, Ruben Němec,		Šalamoun Schulklepper a syn David	

²³⁰ NA, f. SM, sign. K 44/31 (1588, manuál M. Jana Pachty z Rájova), uvádí posloupnost židovské rady na přelomu 16. /17. stol.

²³¹ NA, f. SM, sign. K 44/31, soupis Židů, 1596.

²³² Jména sjednocuji podle německé podoby.

²³³ KLÍMOVÁ, *Soupis...*, Praha 1997, s. 116.

²³⁴ NA, f. NM, sign. J 7/12.

²³⁵ NA, f. NM, sign. J 7/12.

			Natan Jikrnatý			
1660		Ruben Němec (Deutsch)	Izák Soudek, Mojžíš Mandele			
1666			David Schulmeister, Mojžíš Mandele, Natan Jikrnatý ²³⁶ , Izák Saudek ²³⁷			
1671			David Schulmeister, Mojžíš Mandele, Izák Saudek ²³⁸			
1673			David Schulmeister, Izák Sadokh ²³⁹ , Hirschl Schneider ²⁴⁰			
-1680	Abraham Hirš Porges				Mojžíš Mayer, Oser Schulklepper (1677- 87)	
1680- 1684	Uri Šurage Feibisch	Izák Saudek (1686)		Jonáš Kantor (1684)	Izrael Mandele, Izák Šalomon (1681), Josef Schulklepper (1684)	
1687	Michel Rubin ²⁴¹		Izák Saudek, Izák Chlumecký, Bernard Housek	Elkioim syn Josefa		
1688			Izák Chlumecký, Izrael Mandele ²⁴²			
1689		Jonáš Kantor		Jakob Jonas (1690)	Šalomon Schulklepper a Izák syn Nathana z Vídně (1690)	
1692		Izák Chlumecký ²⁴³				Icik Katz ²⁴⁴
1693		Izák Chlumecký ²⁴⁵	Izák Saudek, Izrael Mandele			
1684- 97	Elias Wolf Wedeles				Felix Schulmeister (1694)	
1697- 1718	Baruch Austerlitz ²⁴⁶	Izák Šecerdot Chlumecký (1702-1710),	Izrael Mandele (1705-1715), Michel Rubin	David Moises (1698),	Jakob Löbl (1698), Samuel Sanwil místopisár (1703),	Isák z Kolína (1697) ²⁴⁷

²³⁶ PUTÍK, *Fight for a conversion in Kolín nad Labem, Bohemia, in the year 5426/1666*. In: JB 1998/33, s. 23, podle NA, fond APA, sign. C 85/1666, k. 838.

²³⁷ NA, f. NM, sign. J 7/12.

²³⁸ NA, f. NM, sign. J 7/12.

²³⁹ Asi totožný s Izákem Saudkem z roku 1671.

²⁴⁰ NA, f. NM, sign. J 7/12.

²⁴¹ NA, f. NM, sign. J 7/12.

²⁴² NA, f. NM, sign. J 7/12.

²⁴³ NA, f. NM, sign. J 7/12.

²⁴⁴ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: Hugo GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 294.

²⁴⁵ NA, f. NM, sign. J 7/12.

²⁴⁶ Petr uvádí navíc jména Ichil Michl (1710) a Zewi Hirschel von Schidlow (1716), Michla jsem nenalezla v odkazovaném zápisu ani v rejstříku – nejspíš se jedná o omyl, a Schidlow není výslovně uveden jako kolínský rabín. Kolínským Židem je výslovně jeho syn Elias uvedený ve smlouvě. Srov. ETR (et al.), *Sborník z historie...*, Kolín 1992, s. 25, 77, 80, 81, pozn. č. 225 a 226.

²⁴⁷ NA, f. NM, sign. J 7/12.

		Izák Jelínek (1714)	(1707-1715)	Löbl David (1711-1713), Arge Löb (1715-1722)	Löb Jakob (1705-1721), Jehude Löb (1715-1719)	
1723		Machl/Michl Rubín (1715-1727)	Feischl Melousk		Zacharias Mändl (1720-1724), Charge Mändl Löbl (1722-1724), Mayer David Würzbürger (1722-1729), Joachim Mändl (1723)	
1726			Josef Sundel		Jakob Mändl (1725), Simon Sacerdot Poppers syn Joachima Sacerdota (1725-1529), Simon Joachim Katz Poppers (1726)	
1729			Moyses Bnutchau			
1739-1745	Mich Juda/ Juda Michel/ Jehuda ben Michael	Josef Sundl(Sandl) Löwe (1743-5)	Mandl Rubin, (1743) ²⁴⁸ , Izák Jelínek (1741)		Simon Rak Poppers, syn Joachim Sacerdot, Moyses Löbl Wurtzburger (1743)	
1746	Juda Léb	Jakob Saudek?				
1746-1781	Jakub Illový	Josef Saudek (do 1768), pak Abraham Sachsel, Löbl Herschel (1780)	Israel Guttmann, Eršl Elbogen, David ben Isák, Heršl David (1780)		Mojžiš Flammerschein (1780) ²⁴⁹	
1781-1802	Eleazar Kallir	Saudek Jakob (1783)	Juda Löbl Saudek, Elias David Chlumetz (1783)			

²⁴⁸ NA, f. NM, sign. J 7/12.

²⁴⁹ FEDER, *Dějiny Židů...*, in: HUGO GOLD, *Die Juden...*, Prag, Brünn 1934, s. 287.

TABULKA 2.

Souhrn povolání 1724

živnost	osob	z toho												
nájemce koželužny	2													
kupec	12	vlna	7	kůže	7	peří	2	železo	3	plátno	2	lůj	1	
kramář	11	máslo na svícení	1	spezerei	2	peří	1	železo	1	plátno	3	mezulán	1	
handlíř	22	vlna	5	kůže	6	peří	7	železo	1	plátno	10	mezulán	3	
hausírník	24	koření	2	spezerei	1	šunty	1	krámské zboží	5	plátno	17	mezulán	9	
kupec	šunty	1												
kramář	cvilink	1	šaty	1	různé	1	olej	1						
handlíř	cvilink	1	cizí krajky	1	konopí	2	olej	1	krámy	1	sušené ovoce	1	máslo	1
hausírník	cvilink	5												
handlíř	hedvábí	1	jirchářské kůže	5	kožené spodky	1	spodky	1	pálenka	1	mléko	1		
podruh	1													
vinopalník	1													
koželuh	1													
sklenář	1													
šmejdíř	3													
knoflíkář	1													
krajkářka	2	lichvářka	1											
porodní bába	1													
kuchařka	2													
švadlena	2													
almužnice	4													
hostinská	2	prodává zemličky	1											
šenkýřka	1													
pekařka	2													
pekař	3	šenkýř	1	prodává mouku	2									
mlékařka	1													
mlékař	1													
knihvazač	1													
hrstíř	1													
ladič	2													
pucíř	4	kramflečník	1											
nosič	2													
řezník	6													
lichvář	2													
koňský handlíř	2													
krejčí	21													
krejčí spodků	2													
učitel	2													
trafikant s pálenkou	2													
sluha	4	školní	1	inspektorů	1	obecní	2							
přísežný zvěč	1													
přísežný písař	1													
šlusinger	1													
šulmistr	4	košerák	1											

s živností	158				
------------	-----	--	--	--	--

almužnice	4	s	158	86,81%	
živcn známými	20	bez	24	13,19%	
bez živností	24	celkem	182		

TABULKA 3.

Souhrn živností 1748

živnost	osob	z toho													
handlíř	23	mlýnské výrobky	4	kůže	7	dobytek	2	ovoce	1	drobné zboží	2	plátno	6	cajka	1
podomní obch./hausírník	39														
kramář	12														
hospodář	3														
krejčí	11														
švec	1														
záplatář	2														
punčochář	1														
pekař	3														
řezník	5														
holič	5														
šenkýř	2														
vinopalník	2														
koňský handlíř	2														
usnář	1														
nádeník	3														
slouží v cizině	3														
posel	1														
nosič	1														
hrobař	1														
herec	1														
učitel	7														
košerák	2														
primátor	1														
rabín	1														
s živností	133														

žebřák	9	s	133	93,66%
bez živností	9	bez	9	6,34%
		celkem	142	

TABULKA 4

Souhrn povolání 1783

živnost	osob	z toho							
handlíř	66	oděvy	3	staré oděvy	5	peří	2	plátno	2
střížní zboží	7	drobné zboží	9	granáty	9	spezerei	7	hřebíky	1
vlna	4	flanel	2	skleněné zboží	1	Fundleder	1	železo	2
staré železo	1	kůže	2	mléko	2	víno	2	in alten Mässing	1
hausírník	22	peří	1	kůže/Weissleder	2	Bantl, Schnierl	1		
kupec (spezerei, vlna)	1								
prýmkař	11	tovaryš	9	mistr	1	jen prýmkař	1		
ranhojič	1								
brusič granátů	2								
vrtáč granátů	4								
stříhač kalhot	4								
krejčí	11								
švec	1								
rukavičkář	1								
zlatník	3								
pekař	5								
řezník	5								
holič	1								
knihvazač	1								
šenkýř pálenky	2								
nájemce palírny	2								
povozník	2								
tkalounkář/Bändelmächer	1								
koňský handlíř	1								
kuchař	1								
slouží v cizině	2								
sluha	4	rabína	1	inspektora	1	svatební	1	starších	1
instruktor (v Praze)	2								
opisovač tóry	3								
učitel normální školy	1								
učitel dětí	2								
košerák	1								
zpěvák	1								
šulmistr	7								
přísežný písař a sluha ve škole	2								
školní zváč	1								
rabín	1								
s živností	175								

žebrák	3	s	175	79,90%
starý	3	bez	44	20,09%
nemocný	1	celkem	219	
slepý	2			
chudý	35			

bez živnosti	44			
--------------	----	--	--	--

TABULKA 5

Souhrn povolání 1793

živnost	osob	z toho													
handlář	80	specerei	7	peří	2	flanel	2	vlna	3	sukno	1	hedvábí	1	plátno	1
střížní zboží	4	potraviny	6	prýmky	1	drobné zboží	13	šití	2	staré oděvy	7	potřeby pro šití	1	granáty	1
jirchářská kůže	3	kůže	2	vydělaná kůže	1	surová kůže	3	železo	3	staré železo	2	nýty/ Haubenheften	1	mléko	1
hausírník	51														
tkalounkář	26	tovaryš	5												
chirurg	1														
brusič granátů	2														
vrtáč granátů	4														
granátník	1														
zlatník	2														
stříbrník	2														
krejčí	16	tovaryš	1	učeň	1										
švec	2	tovaryš	1												
stříhač kalhot	6														
rukavičkář	1														
ruční práce	1														
pekař	4														
řezník	4	tovaryš	1												
čalouník	2														
sklář	1														
nosič	4														
posel	2														
jirchář	1														
nájemce palírny	1														
povozník	4														
obchodník	2														
učeň nespec.	3														
student chirurgie v Uhrách	1														
hostinský	2														
trafikant, prodej tabáku	5	okresní skladník tabáku	1												
pradlena	3														
sluha	1	rabína	1	školní	1	svatební	1	obecní	1						
vychovatel	8														
opisovač tóry	1														
basista	1														
z úroků	2														
učitel normální školy	1														
učitel	1														
košerák	1														
výběrčí daní	1														

zpěvák	2								
šulmistr	1								
přísežný písař a sluha ve škole	2								
školní zvač	1								
rabín	1								
s živností	258	14	272						

žebřák	18	s	272	91,28%
živen/a dětmi	5	bez	26	8,72%
živen/a známými	3	celkem	298	
bez živnosti	26			

TABULKA 6.

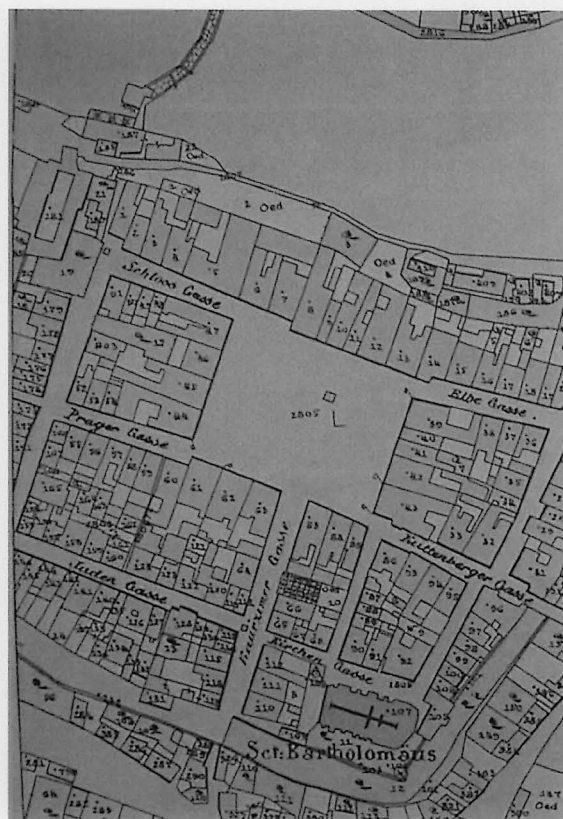
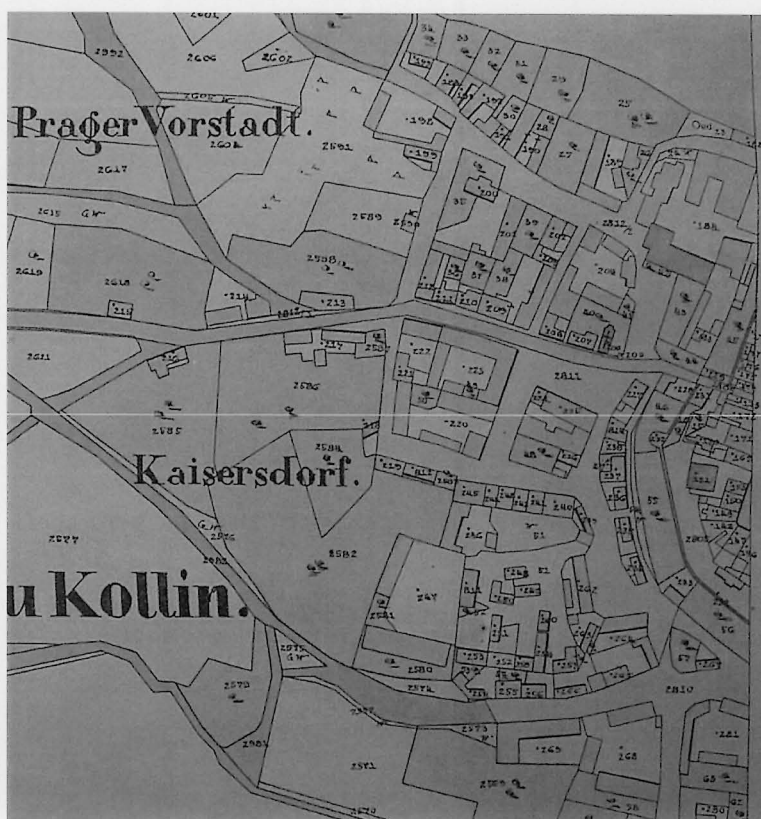
Celková statistika populace

	1596	1651	1654	poč. 18. stol.	1724	1748	1783	1793	1799	1811
celkem osob	/	290	/	789	901	/	969	1153	/	/
počet rodin	?	69	?	155	217	138	166	272	/	/
počet fam. čísel	/	/	/	/	/	220	226	221 ²⁵⁰	219	220
živitel - muž	/	64	/	/	186	/	/	215	/	/
živitelka - žena	/	5	/	/	58	/	/	71	/	/
manželky	/	61	/	/	174	/	?	202	/	/
vdovci	/	0	/	/	2	/	?	15	/	/
vdovy	/	7	/	/	39	/	/	72	/	/
synové	/	44	/	/	222	/	/	338	/	/
dcery	/	77	/	/	216	/	/	307	/	/
osoby závislé	/	?	/	/	16 pacholků, 23 služek, tovaryš	/	/	32 služek, 19 sirotek, 7 učňů	/	/
osoby svobodné	/	?	/	/	/	/	/	6	/	/
ostatní	/	34 dětí bez určení pohlaví ²⁵¹	/	/	/	/	dětí 523; 2,5 dítěte na domácnost	/	/	/
průměr daně	/	/	/	/	/	/	20,7 zl.	/	/	/
osoby odvádějící daň	63	/	87 a 29	/	/	?	155	/	/	/
osoby s živností	?	59	/	/	158	125	175	273	/	/
osoby bez živnosti	?	9, 2 podruzi almužníci	/	/	24	9	44	26	/	/
rodiny v domě	1,8	/	/	/	/	3,6	3,4	4,8	/	/
průměrný věk-muž	/	37,6	/	/	35,6	/	/	/	/	/
průměrný věk-žena	/	34,2	/	/	32,9	/	/	/	/	/
průměrný věk-syn	/	6	/	/	10,7	/	/	/	/	/
průměrný věk-dcera	/	6,8	/	/	10,3	/	/	/	/	/

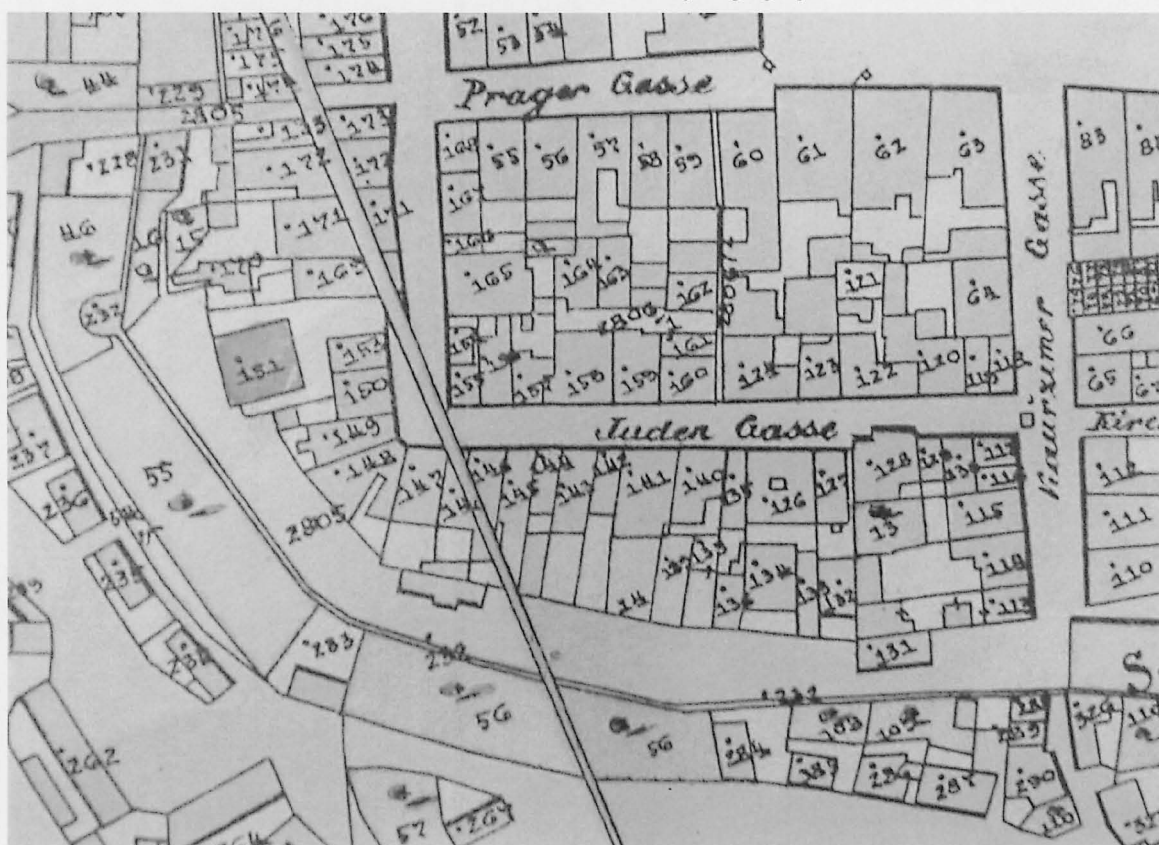
²⁵⁰ Počet podle soupisu, Sander uvádí 224, srov. SANDER, *Počty židů...*, in: SAP 2002/52, č.2, s. 558.

²⁵¹ Do součtu obyvatel jsem je zahrнула, ne tak KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných...*, Praha 1997.

Obrazová příloha

Indikační skizza, Kolín, včetně Starého židovského hřbitova na Pražském předměstí (parcela č. 2591) 1841. Dole- Židovská ulice v centru města, synagoga je č. 151 (červená budova).

Ulice Na Hradbách, dům č. 152, 20.
léta 20. století.

Ulice Na Hradbách, dům č. 152, srpen 2006, v současnosti je zde čajovna a
knihkupectví s keramikou.

Roh ulice Na Hradbách a Karolíny Světlé, dům č. 131, 20. léta 20. století.

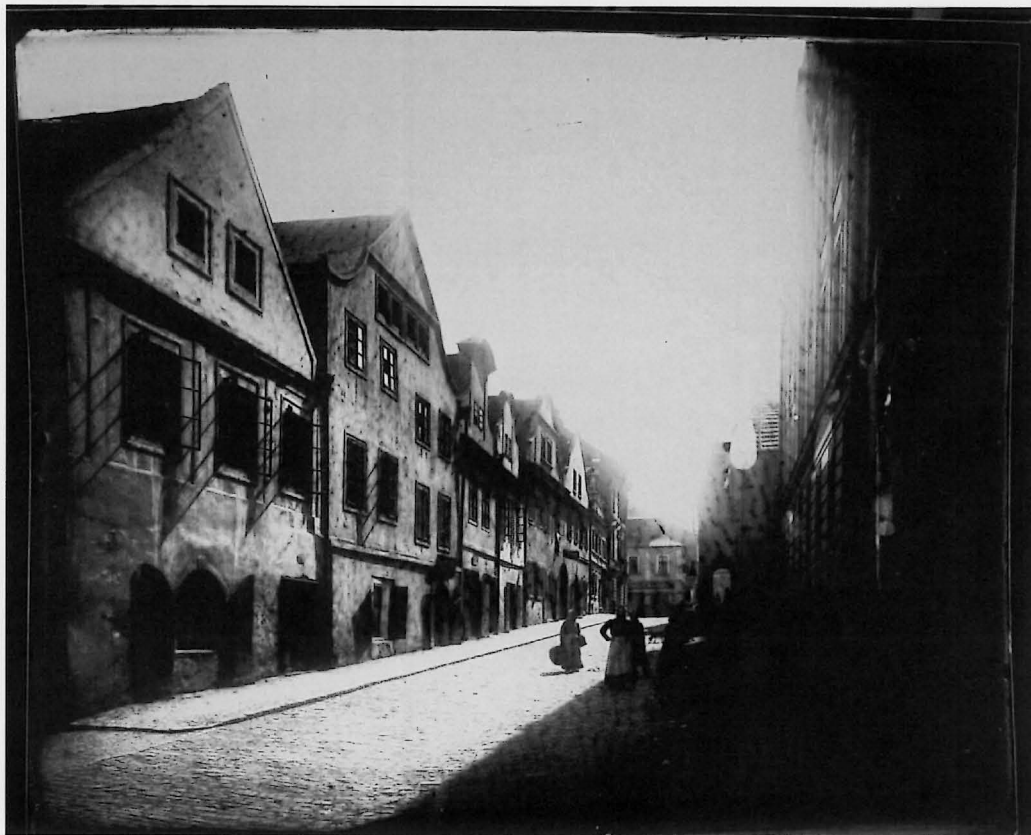
Ulice Karolíny Světlé v pohledu z ulice Kouřimské, 20. léta 20. století.

Ulice Karolíny Světlé, unikátní fotografie po požáru 1897.

Ulice Karolíny Světlé, 20. léta
20. století, původní loubí,
v pozadí chrám
Sv. Bartoloměje.

Ulice Karolíny Světlé, 20. léta 20. století.

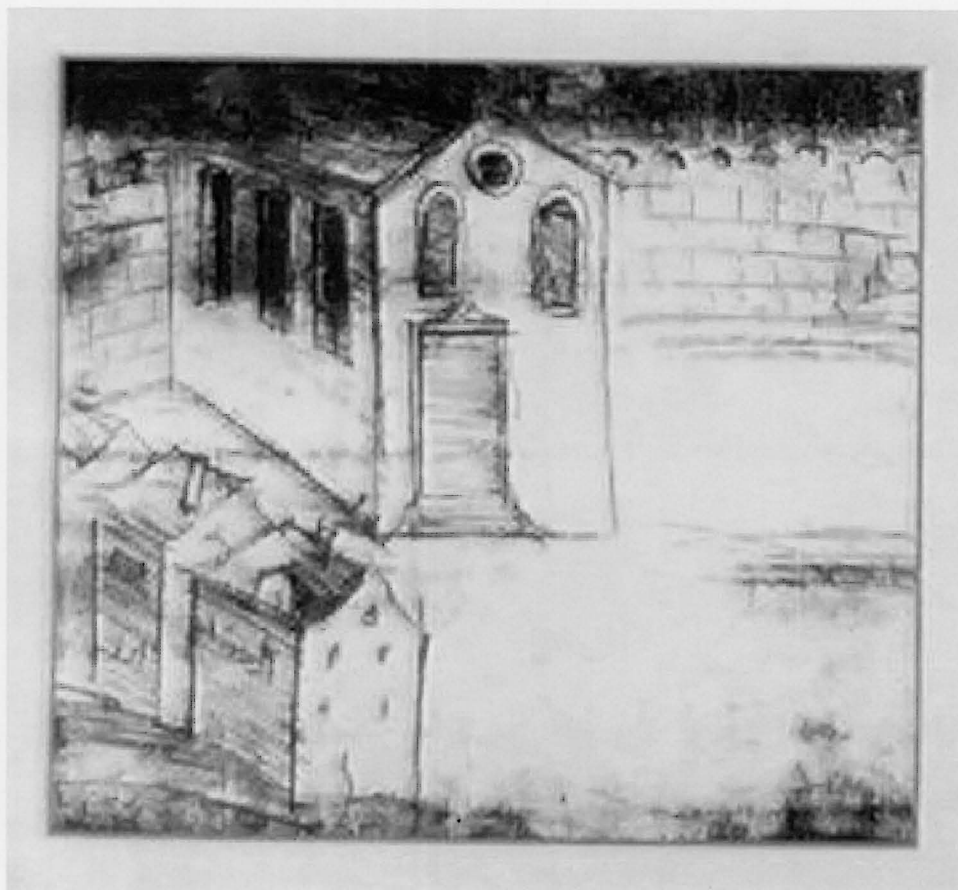
Ulice Karolíny Světlé a Na Hradbách, asanace v roce 1921.

Ulice Karolíny Světlé, srpen 2006, rekonstruovány jsou už i poslední domy, které byly havarijním stavu.

Starý židovský hřbitov, rabínský pahorek, srpen 2006, je veřejně přístupný, celkový stav je uspokojivý, ale některé náhrobky již nejsou čitelné (včetně těch nejstarších, možná z počátku 15. století). Oranžové praporky označují náhrobky určené k opravě.

Nejstarší dochovaný nákres synagogy v Kolíně, první polovina 17. století, APA.

Rekonstruovaný nápis na průčelí synagogy, starozákonní citát a datum dokončení roku 1893.